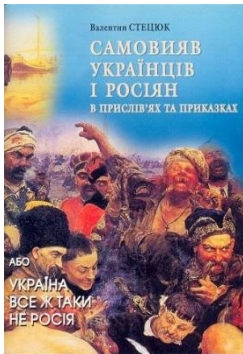

Самовияв українців і росіян в приказках і прислів'ях

Значення вивчення паремій для вироблення національних стратегій і світоглядних концепцій окремо взятих народів надзвичайно велике, але гідно не оцінене. Прислів'я та приказки можуть бути і часто є аксіологічною стратегією окремого індивідуума, тому національні ідеї тим швидше будуть засвоєні людьми, якщо вони засновані на національній традиції, відображеній в пареміях.

Обрання людиною тих чи інших практичних дій засноване на сукупності знань про способи оцінки життєвих ситуацій і підпорядковується законам так званої природної логіки. Одним з найважливіших компонентів цієї логіки, яка відрізняється від теоретичної, є її залежність від світосприйняття, сформованого під впливом рідної мови і особливо під впливом прислів'їв і приказок, що відбили практичний досвід попередніх поколінь:

Прислів'я та приказки представляють виключно багатий матеріал для вивчення закономірностей природної логіки, її аксіологічних закономірностей і аналізу зафіксованих у мові стратегій оцінювання (Баранов А.Н. 1989, 80).

Книга під назвою "Самовияв українців і росіян в приказках і прислів'ях. Україна все ж таки не Росія" була видана у 2005 році видавництвом Ліга-прес у Львові. Тут публікується повний текст книги з незначними доповненнями, виправленими помилками і новими примітками автора. Виправлення пов'язані головним чином з необхідністю більш чітко визначити різницю між національним характером і суспільною свідомістю. Є також значна зміна у структурі книги – для зручності порівняння слов'янського фольклору з німецьким та іспанським дане не в кінці, а в ході викладу.

ВСТУП

Перший варіант цієї роботи був написаний в часи так званої "перебудови", коли партійне керівництво Радянського Союзу, намагаючись стримати крах комуністичної системи і розвал імперії, шукало шляхів для активізації творчого потенціалу громадян у власних інтересах. Задекларована "гласність" дозволила письменникам і науковцям підняти для розгляду питання, які до того були під суворим табу. Однак печальний досвід перебування у "великій зоні" і старий репресивний апарат, який "перебудовувався" дуже повільно, змушували авторів бути дуже обережними, доносити думку до читача у завуальованій формі, натяками, алегорично, сподіваючись, що люди своїм розумом домислять те, про що промовчав автор. Такою спробою і була стаття автора "До питання про вивчення національних характерів українців і росіян", яка була опублікована в третьому числі науково-популярного, літературно-мистецького альманаху "Євшан-зілля", що виходив у 1987-1990 рр. у Львові самвидавом. В цій роботі особливості етнічної психології українців і росіян

досліджувалися на матеріалі прислів'їв і приказок обидвох народів. В рецензії Ореста Реста на статтю, яка була опублікована в тому ж числі, поряд із слухними заувагами була відзначена оригінальність методу досліджень, новий підхід до теми і була висловлена надія, що робота дасть поштовх подальшим працям у цьому напрямку. В наступному числі альманаху була опублікована рецензія Миколи Жарких, який відзначив надійність зроблених висновків, застосувавши для оцінки досліджуваних вибірок критерій "хі-еквадрат".

Перебудова вже давно відійшла у минуле, радянська імперія розвалилася без вороття, а Україна стала незалежною державою, в якій науковці отримали можливість робити свої дослідження з небаченою досі свободи вибору методів і тем. Однак охочих досліджувати етнопсихологію українців і росіян за допомогою запропонованого методу не знайшлося. Між тим, ця тема в умовах розбудови української держави має надзвичайно велике значення, якщо взяти до уваги, що велика частина громадян України помилково утотожнює себе з росіянами за походженням, мовою, спільним історичним минулим. Коли у нашого північно-східного сусіда все ще не вивітрилися імперські амбіції, така настанова українців може ставити під загрозу державну цілісність України. Під час недавніх політичних подій раптом вигулькнула тема сепаратизму окремих регіонів, при чому, під час масових акцій у натовпі нерідко можна було побачити прапори сусідньої держави, приєднатися до якої бажали би найбільш запопадливі вороги української державності. Звичайно, більшість українців інтуїтивно відчуває різницю між собою і росіянами, але наскільки ця різниця є глибокою, вони часто не усвідомлюють. А без усвідомлення цієї різниці національна ідея буде безплідною. Вповні мав рацію професор Янів з Українського Вільного Університету у Мюнхені, коли в одній зі своїх робіт писав, що "чисто теоретичне питання соціології окремішності народу та його об'єктивного визначення тісно сполучається вже з чисто практичним – політичним моментом, а зокрема, яке першорядне значення те питання має в застосуванні до українців, яким у міжнародному житті так часто відмовляється просто право на самостійне буття, імпутуючи, що ми є часткою російського народу". Також, за словами Яніва, етнопсихологія має відігравати свою роль і в педагогіці, "завданням якої сформулювати – на науковій базі – нове покоління".

Щоправда, в українському суспільстві тепер можна помітити зростання інтересу до розуміння типових рис національного характеру. Однак цю тему більше зачіпають публіцисти, ніж науковці. Очевидно, вчених-гуманітаріїв стримує недосвідченість у застосуванні ефективних математичних методів дослідження, а можливо, і скептичність щодо існування спільних психічних особливостей окремих народів і, отже, щодо самого поняття "етнічна психологія". Звичайно під цим поняттям розуміється форма суспільної свідомості у сукупності типових морально-психологічних рис більшої частини представників якоїсь нації, які виявляються у їх поведінці та діяльності. І в тому, що така сукупність існує, переконані багато вчених, зокрема, це доводив і професор Янів. Лев Копелев взагалі заявляє, що почуття національного характеру формується спонтанно, стихійним під впливом різних чинників –спадкових рис характеру, попереднього історичного досвіду, морально-етичних норм у суспільстві, географічних умов, а також в результаті цілеспрямованої, усвідомленої діяльності різного роду релігійних, просвітніх та культурних установ.

Національний характер відбивається у суспільній свідомості. Взаємини між цими двома категоріями соціальної психології складні, вони впливають одна на одну, але суспільна свідомість є більш динамічним явищем, зміни в ній під впливом зовнішніх факторів можуть ставатися на протязі життя одного покоління, в той час як національний характер, відбираючи для себе перевірені часом ідеї, уяви, духовні цінності поточної суспільної свідомості, закріплює їх в собі для наступних поколінь і таким чином є категорією досить стабільною. Така стабільність рис національного характеру дозволяла різним народам бачити між собою різницю і разом з мовою формувати національну свідомість

Людство впродовж тисячоліть сформувало і засвоїло у певній мірі виправдані звички у ставленні до чужинців, серед яких завжди були побоювання і недовіра, і ці звички, передаючись у спадок, затрималися аж до наших часів у людей, які живуть у замкненому колі своїх співвітчизників. Довший час уява про особливості національного характеру того чи іншого віддаленого народу формувалися під впливом думки авторитетів. Колись авторитетами були мандрівники, купці або посли, такі як Геродот, Ксенофон, Ібн Фадлан, Плано Карпіні, Рубрук, Марко Поло, Олеарій, Боплан, Лясота і багато інших, як побували у світах і залишили на папері свої суб'єктивні враження від далеких країв та їх населення. Ось, наприклад, що писав англійський мандрівник Джеремі Горсей про царя Івана Грозного і росіян: "Тиранство цього государя було справедливою карою, яку Бог наслав на цей злочинний народ за те, що він живе, турбуючись лише про їжу і питво, і погруз у поганстві кричущих гріхів содомських".

Певно, на основі подібних суб'єктивних вражень в Європі Йоганом Равізієм Текстором в 1595 році була зроблена спроба дати характеристику різним народам Європи. Пізніше цю спробу було неодноразово повторено іншими авторами в різних країнах. У Віденському музеї народознавства експонується таблиця невідомого автора 18-го століття з характеристикою десяти народів Європи, серед яких є росіяни, поляки, німці, іспанці та інші. В ній народи характеризуються за такими ознаками: звичаї, розум, поведінка, уподобання, чесноти, порівняння з яким-небудь звіром та ін.. Іспанці в цій таблиці характеризуються як гордовиті, розумні; земля їх плодюча, час вони проводять в грі, люблять славу, порівнюються зі слоном. Німці – чистосердечні, непереможні, доброчесної поведінки, люблять випити, порівнюються з левом. Поляки – селянських грубих звичаїв, хвалькуваті, час проводять у сварках, земля їх лісиста, а самі вони подібні до ведмеда. Росіяни – доброї натури, але дикі і нерозумні, найбільше люблять спати, порівнюються з ослом. В усіх подібних характеристиках власний народ наділявся усілякими чеснотами, в той час як іншим народам приписувалися негативні властивості. Ці судження багато в чому на довгі роки визначили і колективну уяву одних народів про інші, і той кут зору, під яким народи розглядали одні одних, з покоління в покоління повторюючи шаблоніві

національні характеристики, значною мірою негативного змісту, у відношенні до чужинців. Подібні думки висловлював і доктор Цимбалістий: "В питанні національних різниць та особливостей дуже яскраво проявляється схильність людського думання користуватися не категоріями, здобутими у постійно свіжому контакті з дійсністю і провіреними розумом, але готовими, запозиченими, стереотипними штампами". Зрозуміло, що вивчення шаблонних поглядів не приведе нас до істини.

Російський дослідник С.К. Іванов теж пішов безперспективним шляхом, коли для вивчення національного характеру пропонував відбір відповідних суджень політичних, державних, культурних, військових діячів минулого. Проглянувши сотні тисяч сторінок різних текстів, він відібрав 2500 суджень про риси і особливості російського національного характеру, які належать більше, ніж 100 авторам і серед яких більшу частину займають висловлювання російських письменників-класиків, та "революціонерів-демократів". Певно, щось з решти суджень належать російським діячам іншого плану, а на долю іноземців залишається зовсім мізерна частина. Отже, замість об'єктивного дослідження ми маємо для аналізу свідому самооцінку росіян, яка не може не бути суб'єктивно. Не проводячи наукового дослідження, ці діячі давали емоційну оцінку тим рисам національного характеру росіян, які найбільше впадали їм в очі, або найбільше їх турбували, в той час як певні риси могли залишатися поза їхньою увагою. Наукова вартість таких оцінок викликає обґрунтований сумнів, хоч якісь з них можуть зацікавити читачів. Наведемо деякі для прикладу:

М.Г. Чернишевський: *"Історичні обставини розвивали в нас чесноти чисто пасивні, як, наприклад, довготерпіння, звичку до негараздів і усіляких негод"*.

М.О. Добролюбов: *"Смиренність, покірність, терпіння. самопожертва та інші властивості, які оспівуються в нашому народі професором Шевиревим, Тертієм Філіпповим ... складають жалюгідне і потворне перекручення ... прекрасної властивості делікатності"*.

М.Є. Щедрін: *"Ми, росіяни, якимось занадто вже охоче боїмося, і причому боїмося завжди із захопленням"*

В.І. Ленін: *"... російський обиватель взагалі звик до усевладдя уряду"*.

При наявності протилежних суджень, що визнає і сам автор, зразу ж впливає ідея кількісного аналізу свідчень про окремі риси і ознаки характеру для того, щоб виявити серед них найбільш характерні, а не найбільш вражаючі, але Іванов чомусь пропонує розглядати усю сукупність суджень в цілому: "Єдність цієї сукупності не механічна, а діалектична єдність протилежностей, які доповнюють і заперечують одна одну, що дозволяє бачити у зібраній інформації про російський національний характер більше, ніж просту арифметичну суму суджень, які в неї входять". Щось в цій фразі є і від демагогії, і від схоластики, а найбільше російського: "Валі кульом, потом разберьом!", Адже досліджуючи якесь складне явище, треба його спочатку проаналізувати, відокремити, рафінувати його окремі частини, а потім вже синтезувати в одне ціле. Саме такий підхід є загальноновизнаним при дослідженні складних явищ в їхній діалектичній єдності.

Для дослідження такого доволі туманного поняття як національний характер, треба взяти інший, більш конкретний предмет, в якому він (характер) віддзеркалюється якнайбільше. Європейські вчені вже в першій половині 19-го століття, зокрема Вільгельм фон Гумбольдт і Артур Шопенгауер, вважали, що національний характер найбільше визначається мовою, головно, її стилем. Так само національний характер позначається на творчій діяльності народу, в його музиці,

архітектурі, фольклорі тощо. При цьому словесний фольклор є саме тою діяльністю, в якій поєднуються і мова, і творчість одночасно. Усяка народна творчість являє собою стихійний процес і вона досить точно відбиває національний характер, або ту частину суспільної свідомості, яка формується стихійно. Фольклор в принципі не самооцінка, а самовиявлення народу, в ньому відкривається його душа, його прагнення і таємні стремління, його світовідчуття і стереотип поведінки. Він є формою суспільного буття народу, і наскільки суспільна свідомість відбиває суспільне буття, настільки фольклор відбиває суспільну свідомість, а з тим і бере участь у формуванні національного характеру. Тому можна вважати, що для його вивчення фольклор має безперечну перевагу перед свідомою інтуїтивною його оцінкою окремими людьми, хоч би й видатними.

Виходячи з цих положень можна спробувати дослідити національний характер на словесних формах фольклору. Це можна зробити, аналізуючи пісні, казки, прислів'я і приказки різних народів. При цьому навіть нефахівцеві можуть кинутися в очі певні закономірності. Скажімо, нерідка присутність в російських казках персонажу типу Іванушки-дурачка може наштовхнути на думку, що заповітною мрією росіян є здобуття багатства і щастя завдяки фантастичного випадку, а не наполегливою працею. Однак, з іншого боку, цей персонаж часом може виглядати і не таким вже дурнем, тому аналіз казок несе в собі значний момент суб'єктивізму залежно від позиції дослідника і при відносно невеликій кількості казок певної тематики може привести до хибних висновків. До того ж додатковою складністю є визначення популярності окремих казок. Мабуть для вивчення національної психології найбільше підійдуть прислів'я і приказки, насамперед з огляду на їх величезну кількість, що гарантує всебічний аналіз питання, а, по-друге, тому, що одна така фольклорна одиниця здебільшого висвітлює одну, часом дві і зовсім рідко три теми, систематизація яких дає можливість досить легко зробити кількісну оцінку рис національного характеру відповідно до цих тем. Різна популярність в народі окремих фольклорних одиниць також мала би прийматися до уваги, але знову ж таки при великій їх кількості похибка буде несуттєвою. Слід також мати на увазі, що вивчення національного характеру одного народу неможливе без порівняння з іншим, інакше не вдасться відокремити загальнолюдське від специфічно національного. Саме таким шляхом пішов М. Костомаров, коли у своїй праці "Дві руські народності" вперше підняв питання окремішності українців, але його ідея практично не була розвинута в ані в царській Росії, ані в Радянському Союзі. На думку Яніва, Костомаров проявив геніальний обсерваційний дар, написавши цю роботу, і через півтора століття можна констатувати, що деякі його гіпотези знайшли теоретичне підтвердження. Зокрема, підтверджується його думка про те, що українці і поляки духовно ближчі між собою, ніж українці і росіяни. Нові дослідження в соціології та історії слов'янських мов підтверджують це. На жаль, Костомаров започаткував також формування шаблонової уяви про українці як мрійливу і поетичну натуру із сильним ухилом до індивідуалізму. Професор Янів в цілому об'єктивно оцінюючи роботу Костомарова, пише, що "той почав не від аналітичних студій, а відразу перейшов до синтезу" і що їй бракувало повного обґрунтування.

У цій роботі автора увазі читачів пропонується друга спроба вивчення національних характерів українців і росіян на матеріалах збірок прислів'їв і приказок Номиса і Даля з врахуванням зауважень рецензентів і з залученням додаткового матеріалу збірки Номиса. Структуру збірки обох фольклористів побудовано по-різному і ця відмінність в значній мірі обумовлює методику досліджень. У Даля прислів'я, які містять в собі більше, ніж одну тему, повторюються в різних розділах збірки, в той час як у Номиса майже кожна фольклорна одиниця зустрічається тільки

один раз, а в кінці збірки є загальний перелік тем. Тому фактична кількість російських прислів'їв дещо менша, ніж загальна кількість тем, які були взяті для дослідження (29008). Кількість тем, віддзеркалених 13-ма тисячами українських приказок, взятих до аналізу, дорівнює 21036. Хоча 29 тисяч і 21 тисяча є досить сумірними величинами, кількість окремих тем, які відбивають певну рису національного характеру, слід визначати у процентах до загальної їх кількості. Порівнюючи між собою ці величини, ми можемо оцінити, яка конкретна риса і наскільки переважає в національному характері чи то росіян, чи то українців. Певну складність викликає і класифікація тем за рисами характеру, яка у обох авторів зроблена, але зроблена неоднаково, і саме це вимагає приведення матеріалу до спільної системи. Крім того, класифікації Номиса і Даля не базуються на якихось теоріях, а виключно на власних міркуваннях.

Ще одна складність виникає при означенні предків українців, росіян і білорусів. Були часи, коли вони ще не усвідомлювали власну етнічність і могли не мати самоназви, хоча і говорили різними діалектами. Якщо називати етноси тих часів сучасними назвами, то можна заперечити, що самі себе ті люди не називали ні українцями, ні росіянами, ні білорусами. Це так, але це не означає, що вказані народи не мали прямих предків. Щоб уникнути громіздких конструкцій типу "предки сучасних українці", для спрощення викладу будуть вживатися сучасні етноніми у ретроспективному розумінні.

Передумови постановня етнічних розбіжностей між українцями і росіянами.

Українці і росіяни, як і всі слов'яни загалом, належать до великої сім'ї індоєвропейських народів, яка зародилася в сиву давнину. Спочатку всі індоєвропейці мали спільну мову і належали до одного антропологічного типу, але з часом, розселюючись по широких просторах Європи і Азії, вони розділилися на окремі племена, з яких поступово сформувалися первинні етноси, що пішли різними шляхами розвитку, але зберігали в своїх мовах ознаки спільного походження. Пізніше розділення новоутворених етносів відбувалося не раз, і досить-таки складним способом сформувалося багато давніх і сучасних європейських народів.

Слов'янство виділилося з індоєвропейської спільноти разом з іншими первинними етносами, серед яких були індоарійці, іранці, греки, італіки, германці, вірмени, балти, фракійці та ін., але довше за інших залишалося на своїй історичній батьківщині. Через це слов'яни зберегли в своїх мовах значно більше спільних рис, ніж, скажімо, германські народи, які розділилися на окремі племена значно раніше слов'ян. В кінці першого тис. до Р.Х. слов'яни починають свою експансію у різних напрямках і заселяють територію від Вісли на заході і до Оки на сході, від Західної Двини на півночі і до межі лісостепу на півдні. Певний час після розселення слов'яни ще зберігали спільну мову і спільні антропологічні ознаки, але на початку нової ери вони вже говорили на різних діалектах, а перемішавшись з різним автохтонним населенням, почали набувати різних антропологічних рис. При цьому виразним став поділ між західними і східними слов'янами, границею між якими був Дніпро. До західної гілки слов'янства належали предки сучасних українців, білорусів, поляків, словаків, чехів та інші етнічні групи, нащадки яких або повністю асимілювалися з іншими народами, або залишилися в незначній кількості як, наприклад, лужицькі

серби в Німеччині. До східної гілки слов'янства належали предки болгар, сербів, хорватів, словенців, македонців частини сучасних росіян .

Різниця між західними і східними слов'янами виявляється в мові і в культурі. Західні слов'яни заселили територію, на якій раніше мешкали давні германці, які більшою частиною мігрували на захід, хоча на старих місцях поселень залишилася їх невелика частка. Новоприбулі слов'яни, перемішавшись із залишками германців, запозичили в них деякі слова, особливо такі, які означали для них нові поняття і предмети. Але з розвитком культури в їх середовищі утворювалися нові слова і на власній мовній основі. Ось приклади спільних слів для західної гілки

слов'янства, які відсутні в східній: *байстрюк, бешкет, вага, гак, гута, гуля, дах, дбати, дякувати, жебрати, зневажати, качка, кохати, коштувати, крейда, крига, мацати, мур, мусити, оздоба, прагнути, прикрий, рада, рятувати, скиба, скроня, слимак, смак, стодола, строкатий, тривати, тримати, шанувати, шати, шибка, шкода, шпак, штурхати, шумовина, цибуля*. Велика частина цих слів має германське походження.

Східні слов'яни заселяли головним чином землі, на яких мешкали племена фінно-угрів і балтів. Територія між Дніпром і Волгою знаходилася поза межами впливів, які йшли на північій схід від культурних центрів Середземномор'я, і тому населення цієї території дещо поступалося у своєму розвитку мешканцям басейну правих приток Дніпра. Це відзначилося і на мові східних слов'ян – новоутворень в їхніх діалектах було менше, ніж в діалектах їх західних родичів. І значно менше було новоутворень германського або латинського походження, які призводили в мову східних слов'ян через мову

західних: *бодня і бондар, буда, котел, купить, скло, хлеб* та деякі інші. Також в їх діалектах були і власні слова, відсутні у західних слов'ян: *грусть, жулить, лукавий, мел, молния, пир, случай, смотреть, терзать, удобный, ужин* та інші.

І в цей же час в мовах українців і росіян з'явилася одна принципова розбіжність, яка на перший погляд, здається незначною, але насправді у великій мірі формує психологію людей. Тут мається на увазі різниця у висловленні факту володіння людиною будь-чим – предметом, майном, обов'язком, якістю тощо. Коли українець каже "Я маю, ти мав, ми мали...", то росіянин вживає зовсім іншу словесну конструкцію: "У меня есть, у тебя было, у нас было..." В основі обох констукцій лежать два різних дієслова – "мати" в українців і "бути" в росіян. Конструкція на основі "бути" вважається первинною. Майже всі народи Європи в різний час замінили її на конструкцію з основою "мати". Росіяни є одним з небагатьох народів, які зберегли архаїчну форму, й це дуже вплинуло на їх психологію. Видатний німецький психоаналітик Еріх Фром писав, що "емпіричні дані антропології і психоаналізу вказують на те, що Мати і Бути є двома принципово різними формами людського буття, постійно діюча сила яких визначає різницю між характерами одиниць і характерами різних типів суспільства". Не беремося визначати, наскільки різні мовні конструкції обумовили різницю між характерами українців і росіян, а лише приймемо цей факт до уваги.

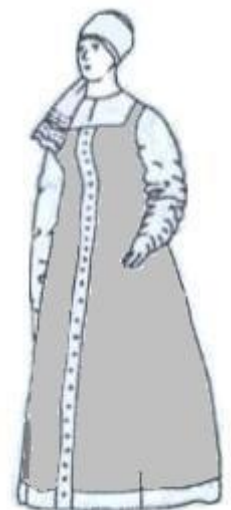
З середини першого тисячоліття н.е. слов'яни починають нову експансію в Центральну Європу і на Балкани. На старих місцях поселень або поблизу них

залишаються тільки предки сучасних українців, білорусів і росіян, і їхнє сусідство мало наслідком появу в їхніх мовах деяких нових спільних рис, які відрізняють їх від мов сучасних західних і південних слов'ян. Однак українці і білоруси і далі мали тісніші контакти з поляками, ніж з росіянами через відсутність особливих географічних перешкод між територіями поселень цих трьох народів. Контактів українців і білорусів з росіянами в значній мірі заважала широка течія Дніпра. Таким чином, українці і білоруси через поляків відчували впливи європейської цивілізації значно сильніше, ніж росіяни.

Американський вчений Уоррен Голістер, визначаючи поняття цивілізації, називає три її ознаки – наявність міст, металообробки і письменства. З них головною є наявність міст, як осередків розвитку культури і ремесел. Звідси випливає, що будівельна термінологія в мові народу може бути ознакою приналежності до певної цивілізації. Розглядаючи під цим кутом зору різницю між українцями і росіянами, ми можемо порівняти їх будівельну термінологію і спробувати зробити якісь висновки. Це порівняння переконує нас, що українці і росіяни мають зовсім інші слова для означення будівельних конструкцій, деталей і матеріалів, крім найпростіших, таких як вікно, двері, порог, піч. Наприклад, українському слову *брама* відповідає російське *ворота*, *дах* росіяни називають словом *крыша*, *сволок* – *матица*, *крокву* – *стропило*, *підлогу* – *пол*, *призьбу* – *завалинка*, *димар*, – *труба*, *драбину* – *лестница*, *крейду* – *мел*, *риштування* – *леса*, *вапно* – *известь*, і т.д.

В часи Київської Русі контакти між українцями, росіянами і білорусами позжвавилися, з прийняттям християнства культура почала розвиватися під впливом візантійської, але оскільки шляхи сполучень не були розвинені достатньо, розбіжності між мовами цих народів лише збільшувалися, хоча в цей час з'явилася певна група спільних слів: *білка*, *кішка*, *собака*, *дешевий*, *кормисло*, *ватага*, *сорок*, *дев'яносто* і деякі інші. Після розпаду Київської Русі контакти між українцями і росіянами майже припинилися, натомість стали тіснішими контакти українців з мешканцями Центральної Європи. Особливо позжвавішали ці контакти з часів

короля Данила, який почав запрошувати в Галицько-Волинську державу німецьких ремісників.

Замість дерев'яних будинків в містах починається будівництво кам'яниць, брукування вулиць, зведення мурів. Оскільки будівничими нерідко бували німецькі майстри, в українську мову увійшла нова група слів, які мають німецьке походження або прийшли через німецьке посередництво з інших європейських мов: *бляха*, *бруківка*, *груба*, *ганок*, *гзимси*, *тонт*, *кімната*, *комин*, *ліхтар*, *ляда*, *льох*, *ринва*, *тиньк*, *цегла*, *шлях* і т.д. Так само завдяки німецьким ремісникам в українську мову увійшло багато німецьких слів ремісничої термінології: *гальмо*, *гартувати*, *таблі*, *гембель*, *гвинт*, *грати*, *дріт*, *карбувати*, *клямка*, *ланцюг*, *рихтувати*, *штаба*, *шруб*, *цвях* та інші, менш знані. Саме слово майстер, як і верстат, і назви деяких видів ремесла мають німецьке походження, пор. *бровар* (рос. *пивовар*), *лимар* (рос. *шорник*), *кушнір* (рос. *скорняк*), *слюсар*, *сніцар* (рос. *слюсар*), *стельмах* (рос. *каретник*), *тесляр* (рос. *столяр*). Так само є досить запозичень з німецької або інших європейських мов у культурній і соціальній сферах:

аркуш, бавовна, бандура, гальба, гаптувати, гвалт, друкувати, жарт, кахлі, клейноди, кшталт, літера, малювати, музика, папір, пензель, фарба, фах, фундувати, хутро, ціха, цукор, шинок, штука (мистецтво). З військової термінології можна згадати такі іншомовні слова як *гармата, гетьман, куля, мушкет, спис*. Слід відзначити, що майже всі наведені тут слова відсутні в російській мові, за винятком слів *винт, комната, музика, слесарь* і можливо деяких інших, які потрапили в російську мову через українську або через польську.

Грошова система, адміністрація і право теж можуть бути ознакою приналежності цивілізації. Українські слова *борг, вїт, гміна, гроші, магістрат, пенязь, ратуша, ринок, солтис, таляр, фільварок, чини, шеляг* – все це сліди європейських цивілізаційних впливів різних часів. Але особливо виразними ці впливи стають на початку 14-го століття, коли українські міста набувають Магдебурзьке право, яке раніше було скодіфіковане на звичаєвому німецькому праві у місті Магдебург. Першим це право набув Володимир Волинський (десь до 1324 р.), а за ним – Сянок, Львів, Кам'янець. Поступово це право отримало багато українських міст, серед яких були Київ, Чернігів, Переяслав, Полтава та багато інших. І навіть після приєднання України до Росії вони продовжували ним користуватися, аж поки у 1831 і 1835 роках воно було скасоване царськими указами. Приблизно до того ж часу в Україні діяв Литовський статут в редакції 1585 р., який був розроблений з використанням принципів римського права.

Взагалі, європейська культура довго не досягала Московії, яка тривалий час знаходилася у сферах впливу азійських і візантійської культур. Запозичень в російську мову з тюркських і перської дуже багато і більша частина їх відсутня в українській мові. Можна для прикладу привести деякі з них. З будівельної термінології, яка важлива для нас як ознака цивілізації, прикладів не дуже багато, бо основні запозичення в російську мову робилися лише від часів Петра I з європейських мов. Однак тюркське або персидське походження мають рос. *амбар, балаган, войлок, каланча, кибита* (буда), *кирпич, очаг, сарай, чердак, шалаш*, грецьке – *известь*. Кидається в очі велика кількість запозичень в російську мову зі східних мов на означення предметів одягу і взуття. *армяк, балахон, башлык, баширак, епанча, зипун, каблук, карман, кафтан, кушак, малахай, сарафан, сапог, чулок* та ін. Багато також запозичень у торгово-фінансовій

сфері: *алмаз, алтин, аршин, бакалея, барыш, батман, баш на баш, бязь, деньги, изюм, казна, кисет, кумач, рундук, сундук, таможня, чемодан, ярлык*. Із запозичень в суто культурній сфері можна навести як приклади назви паперу і олівця (*бумага і карандаш*), культурний музичного інструменту *балалайка*, гральної кості *альчик*. Усі ці приклади свідчать, що великий період часу Московія, незважаючи на візантійську християнську традицію знаходилася під культурним впливом азійських країн. В українській мові теж є багато запозичень з тюркських мов, але їх вплив не був суттєвим на загальний культурний розвиток українців, хоча треба згадати, що українські кобза і сурма мають тюркське походження.

Таким чином, в ті часи, коли закладалися підвалини національного характеру, українці і росіяни належали до зовсім різних цивілізацій. Щоправда, вони мали спільну віру, яка формально долучала Україну до візантійської культури, але контакти між церквами були дуже слабкі і після приєднання України до Росії виявилось, що розбіжності в обрядах богослужіння обох православних церков були настільки різні, що московська Церква під впливом українських священників мусила піти на церковну реформу, яка викликала відомий усім розкол. Українські культурні впливи на Росію в кінці 17-го і в першій половині 18-го ст. відомі спеціалістам і їм

присвячена численна література, тому зупинятися на них нема потреби. Однак в українському суспільстві, навіть серед освічених людей і, що особливо прикро, серед політиків існує думка про етнічну, культурну єдність українців і росіян. В існуванні такої думки завжди була зацікавлена не тільки правляча верства в Росії, але почасти і російська наукова і культурна еліта. Ця думка впродовж трьох століть нав'язувалася українцям, і не без успіху, тим більше, довготривале існування українців і росіян в одній державі не могло не вплинути на зближення їх національних характерів і культур. Проте, неозброєним оком видно різницю між представниками обох народів, хоча наукового дослідження в цьому напрямку як слід не велося.

Українці в самооцінці

Бездержавне існування нації впродовж століть спонукало і науковців, і політиків шукати причини цьому і нерідко вони знаходили їх в національному характері українців. Однак висновки робилися не на підставі якихось досліджень за певною методикою, а базувалися на власних спостереженнях і на поверхневому аналізі історичних фактів або народної творчості без спроб розділити причини і наслідки особливостей буття і самовияву українців. При цьому майже ніхто не намагався поглянути на "українську душу" під іншим кутом зору і тому традиційна її характеристика залишалася незмінною. Професор Онацький писав про результати вивчення національного характеру українців так: "Всі дослідники української духовності прийшли однозгідно до висновку, що українці відзначаються емоційною вдачею, себто, що в їх житті емоції відіграють велику роль і часто навіть переважають над інтелектом і волею".

Цей вислів побудований не зовсім вдало. Усі народи, як і окремі їх представники, наділені емоційністю і рівень її не можна визначати без порівняння з емоційністю інших народів, інакше оцінка буде однозначно суб'єктивною. Точніше було би сказати, що українці відзначаються меншою емоційністю, ніж, скажімо, італійці і більшою, ніж шведи. Але для цього треба вивчити не тільки характер українців, але і тих же самих італійців і шведів. І, з другого боку, не можна вивчати національний характер без врахування історичних, географічних, соціальних умов, в яких існує нація. Далі професор Онацький продовжує:

"... кожен з нас мав можливість безпосередньо спостерігати, як легко в нас люди гніваються, сердяться, ображаються, запалюються, підпадають під вплив різних демагогів, як легко вірять різним наклепам, як легко обурюються і – міняють свої політичні орієнтації". Так, таке можна спостерігати часто. Але це – національний характер чи низький рівень культури або суспільної свідомості? Питання не просте, бо безперечним є факт, що народи на низькому рівні розвитку у своїх вчинках більше керуються емоціями, ніж розумом.

В наші часи загальноновизнаною є думка (наприклад), що німці дисципліновані та організовані люди. Юрій Липа навіть писав, що давні готи прищепили українцям "дисципліну, почуття ладу й необхідність підпорядковуватися". Однак дві тисячі років тому, коли

германці були ще "варварами", відсутність дисципліни у війську заважала талановитому німецькому полководцю Армінію успішно вести бойові дії проти римських легіонів. Бувало таке, що після першої вдалої атаки германські вояки кидалися грабувати полишений римський обоз і не звертали уваги на командирів, які закликали їх переслідувати противника, щоб нанести йому остаточного нищівного удару. Так само поводити себе у першому бою з курейшитами біля гори Оход вояки Магомета в 625 році і українські козаки у Хотинській битві в 1621 році, польські жовніри у битві під Берестечком і т. д. Така поведінка, певно, є типовою для людей, які діють переважно під впливом емоцій і ще не навчилися контролювати їх розумом і підкорятися волі командирів. Проте це лише результат брак цілеспрямованого формування суспільної свідомості у певному напрямку. В результаті цілеспрямованої роботи людина може навчитися більшою або меншою мірою керувати своїми емоціями і така норма поведінки буде переважати у суспільстві. Зміни у суспільній свідомості германців добре демонструють процес формування національного характеру. З другого боку, навіть сама людина в однакових умовах буде вести себе по-різному в залежності від стану душі, на який впливають і приємні, і неприємні події повсякденного буття. Отож, звичайні спостереження за поведінкою людей можуть вести до помилкових висновків.

Традиційною є також думка про крайній український індивідуалізм. На користь цього твердження приводяться найчастіше історичні факти, яким може бути дане інше пояснення. І серед них може бути незрілість самих дослідників, які, не маючи за плечима солідної школи і порушуючи закони логіки, оперують поетично визначеними поняттями, метафорами. Для прикладу наведемо таке визначення індивідуалізму, дане одним з українських дослідників: " Наш індивідуалізм – це своєрідність, оригінальність форми. Наш індивідуалізм – це передфілістерська свобода, степ перед ораним його плугом, степ широкий – воля". У цьому визначенні теж багато емоційності, яка є недоречною в науковій праці, але її би не було, якби дослідник керувався у своєму визначенні однією принциповою вимогою логіки – визначення будь-якого поняття робиться за формулою: рід плюс видова відмінність. Добрі знання, розуміння предмету та інструментарію роблять зайвим долучення усіляких метафор і емоцій взагалі.

Якщо вже зайшла мова про дослідників "української душі", треба відзначити одну дивну річ. Ніби теоретично правильно підходячи до дослідження, поєднуючи дедуктивне мислення з індуктивно-емпіричним досвідом, дослідники вже на другому кроці вдаються до чистих фантазувань. Наприклад, розділивши психіку українців на певні складові, або "аспекти" – расовий, геопсихічний, соціопсихічний і т. д., вчений починає собі міркувати, як може впливати степ і лісостеп або селянська структура суспільства на українця, вже маючи готові уяви про його душу, замість того, щоб спочатку ту саму душу вивчити більш детально. Типовим є приклад пошуку витоків української душі у хліборобській трипільській культурі, яка нібито витворила в українцях певні риси і особливе пошанування до жінки-матері, такий собі новітній "матріархат".

На наступному кроці, пояснюючи причини емоційності або індивідуалізму українців, вчені вже пояснювали цими рисами невдачі у державотворчих змаганнях, і так зразу виходить, що емоційність і індивідуалізм – це погано. Емоційність Черчіля не заважала йому бути тверезим політиком, а світові відкриття робляться на загал індивідуально. Питання може стояти лише в тому, наскільки людина може контролювати свої емоції, незалежно від того, сильні вони чи слабкі, і чи може вона поєднувати індивідуальну творчість з толерантним ставленням до індивідуальності інших. З рештою, В'ячеслав Липинський не вважав індивідуалізм великим гріхом,

подаючи приклад англійців. Найважливішим є самоконтроль і реальна оцінка власних сил, яка дає можливість знайти своє місце як окремій людині в суспільстві, так і окремому народові у мультинаціональному світі. Поширена думка, ніби талановита людина може досягти успіху в усьому. Але це не так. Талановитий письменник не обов'язково може стати видатним вченим. І якщо він під впливом різних чинників береться за наукову працю, то мало ймовірно, що він в цій царині досягне успіхів. В нашій історії не раз письменники і поети бралися за невластиву їм працю і зазнавали невдач, але це не риса національного характеру, а лише брак культури, а саме, культури критичного мислення. А культура, як відомо, виховується культурними людьми, а не успадковується від них генетично.

Багато писалося і про "авольовість", песимізм, сентименталізм українців. Особливо підкреслював ці риси Дмитро Донцов. Але він, зрештою, як і всі інші, говорив про національно свідомих українців, забуваючи про тих, хто служив чужій ідеї. Між тим, аналіз характеру видатних діячів Польщі, Росії або Радянського Союзу українського походження, міг би суперечити багатьом висновкам, зроблених дослідниками. На протиположності Донцову Юрій Липа характеризував етнопсихологію українців позитивно: "Ця терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах – чи це не є образ осілости й одночасно тип українського селянина?"

Є ще одна особливість української етнології – спроби досліджувати українську духовність через творчість видатних українців, але видатні люди не можуть бути уособленням типових рис народу в силу своєї оригінальності. Геніальний вияв є суцільно індивідуальним і хоча в певній мірі впливає на розвиток національного характеру, він формується головним чином під впливом інших чинників. Отже, спробуємо виявити різницю в етнопсихології українців і росіян в їх самовияві на матеріалах приказок і прислів'їв, зібраних Номисом і Далем.

Аналіз матеріалів Номиса і Даля

Намагаючись структурувати зібраний матеріал, зібраний матеріал, і Даль, і Номис розділили зібрані фольклорні одиниці на тематичні розділи, які частково подібні в обох збірках, але здебільшого сформовані інтуїтивно, тому структура збірок різна. Для порівняння матеріалу треба було його привести до одної системи, хоча це і дуже непросто в умовах пілотного, попереднього дослідження. Оскільки в наш час робляться спроби розділити суспільну свідомість на складові, була знайдена можливість поєднати класифікацію Даля і Номиса в рамках певної системи, яка буде спільною для обох збірок на верхньому щаблі, а на нижньому залишиться такою, якою її створили обидва автори, де один розділ може відповідати одній певній рисі національного характеру:

Виділимо у суспільній свідомості три типи елементарних складових:

- I – почуттєва складова,
- II – раціональна складова,
- III – ірраціональна складова.

До першого типу належать почуттєві образи, емоційні реакції, афекти, бажання, переживання тощо. В рамках другого типу можна виділити логічні уявлення, судження, норми, нормативні думки, приписи. До третього типу можна віднести вірування, фантастичні образи, утопічні ідеї, ірраціональні приписи.

Подальше фундаментальне розчленування одиниць нижчого рівня враховує характер взаємин свідомості з дійсністю з метою визначення в складі свідомості теж три абстрактні типи:

а) елементи свідомості, які віддзеркалюють дійсність,

б) елементи свідомості, які висловлюють ставлення до дійсності,

в) елементи свідомості як реакція на дійсність.

Тип **А** називається рефлексивним, тип **Б** – евалюативним (від англ. *evaluation* "оцінка"), тип **В** – реактивним.

Поєднавши обидва способи розчленування, можна отримати 3x3, тобто 9 двомірних класів складових суспільної свідомості (національного характеру):

ІА, ІБ, ІВ, ІА, ІБ, ІВ, ІА, ІБ, ІВ.

При цьому в класі **ІА** будуть знаходитися почуттєві образи, в класі **ІБ** – переживання і смаки, в класі **ІВ** – афекти, бажання і вольові імпульси, в класі **ІА** – поняття і позитивні судження, в класі **ІБ** – думки, міркування, в класі **ІВ** – нормативні приписи і т. ін., в класі **ІА** – ірраціональні образи, в класі **ІБ** – ірраціональні уяви, в класі **ІВ** – вірування, релігія, ірраціональні приписи. Подальше розчленування фольклорних одиниць буде вестися в рамках цих дев'яти класів з використанням розділів збірок Даля і Номиса. Слід відзначити, що віднесення якоего розділу до конкретного класу може викликати досить великі труднощі, а бездоганно розділити весь матеріал по всіх класах майже неможливо, оскільки на практиці буває дуже важко визначити тематику окремого розділу, як наприклад, раціональний чи ірраціональний припис, чи вольовий імпульс, або відділити ірраціональні образи від чуттєвих. Але аналіз окремих рис характеру, незалежно, в який клас потрапив той чи інший розділ, буде вестися у порівнянні з відповідником іншої збірки, тому можливі помилки у розташуванні матеріалу не дуже вплинуть на кінцевий результат. Обережні висновки, які можна буде зробити на основі пропонованого дослідження відносно такої делікатної теми як національний характер, будуть відповідати станові речей на середину 19-го століття, і хоч національний характер категорія досить тривка, певні зміни в ньому за півтора століття, безперечно, сталися. Щоб дещо оживити виклад процесу досліджень і точніше віддзеркалити тематику окремих розділів, разом з підрахунком подаються приклади, які підбиралися таким чином, щоб відчувалася різниця в нюансах певних рис характеру українців і росіян, тобто приклади з одного фольклору здебільшого не мають аналогів у іншому.

Автор усвідомлює, що велике значення маж і частота вживання, поширення тої чи іншої фольклорної одиниці, і те, що частота не була врахована через відсутність відповідних даних, звичайно, знижує вартість отриманих результатів. Отож, з різних причин, до висновків, які будуть зроблені на основі проведеного аналізу треба ставитися критично. Слід також мати на увазі, що в одному розділі і у Даля, і у Номиса трапляються об'єднані в одній фольклорній одиниці або рамках розділу протилежні теми, такі як, наприклад, "багатство – бідність", "доля – недоля",

"страшно-не страшно", але оцінка тематики дається з позитивної точки зору, тобто завжди мається на увазі те, що коли люди, говорячи про бідність, мріють про добробут, що злочинність, моральні вади засуджуються, що бажаними є позитивні емоції і т.д.

При порівнянні етнопсихології українців і росіян виникає природне бажання оцінити їхню відмінність чи подібність до інших європейських народів. На жаль, достатньо релевантного матеріалу у автора не знайшлося. Тим не мене, така спроба була зроблена на тому, що можна було знайти під рукою. Для аналізу іспанських приказок була взята збірка, з якої було долучено до аналізу 1124 фольклорні одиниці. У порівнянні з обсягом українського і російського матеріалів це мало, але якби ця збірка була б репрезентативною, то цієї кількості було б досить. Однак нам невідомо, яким принципом керувався укладач збірки, тому до зроблених на підставі іспанського матеріалу висновків будемо ставитися обережно. Більш об'ємною була збірка німецьких приказок і прислів'їв, з неї було взято 2060 фольклорних одиниць. До того ж укладач збірки стверджував, що він зібрав найбільш вживані німецькі приказки і прислів'я. Відібраний матеріал був класифікований за тим же принципі, що і матеріали Номиса і Даля. При цьому для спрощення аналізу кожна фольклорна одиниця розглядалася як одна тема, хоч би в ній можна було виділити їх дві або більше.

А тепер переходимо до конкретного розгляду рис національного характеру українців і росіян, відбитих тематикою прислів'їв і приказок, класифікованих за вище описаною методикою.

ІА. Клас емоційно-рефлекторний

Тут і далі ліворуч подаються назви розділів збірки Номиса, а праворуч – назви розділів Даля. Числа поруч з назвами вказують на кількість тем (фольклорних одиниць) в кожному розділі. Група розділів співвідноситься з окремою рисою характеру, а в процентах дається вага всіх фольклорних одиниць (тем) цієї групи до загальної кількості тем, яка, нагадаємо, для збірки Номиса дорівнює 21036, а для збірки Даля – 29008.

а) Сміливість-хоробрість

Відчуття страху може бути викликане як раціональними явищами, так і ірраціональними образами, уявами, але ці тонкощі не відбиті у фольклорному матеріалі, та й для дослідження національного характеру розрізнення типів боязливості не має особливого значення.

Страх – 105	Смелость, отвага, трусость – 215
Не страшно – 96	Трусость-бегство – 29
Завзятий (сміливий) – 33	
-----	-----

260 (1,24%)

244 (0,84%)

Для українців сміливість як риса характеру є більш притаманною, принаймні, в суспільній свідомості українців вона має явно більшу вагу, ніж у свідомості росіян (1,24>0,84). В іспанській збірці цій темі присвячено 2,58% фольклору, тобто, вдвічі більше, ніж в українській і втричі більше, ніж в російській. Німці за цим показником (1,36%) майже такі самі, як українці.

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Сміливий батька в лоб б'є</i>	• <i>Смелость города берет</i>
• <i>Де відвага, там і щастя</i>	• <i>Кто смел, тот и съел</i>
• <i>Не страши kota салом</i>	• <i>Лучше умереть в поле, чем в бабьем подоле</i>
• <i>Сміливий, як за плотом</i>	• <i>На смелого собака лает, а трусливого рвет</i>
• <i>У лісі вовки виють, а на печі страшно</i>	• <i>Валяй, не гляди, что будет впереди</i>
• <i>Боїться, як вовк кози</i>	

б) Любов-Нелюбов

Кохання – 75	Любовь-Нелюбовь – 345
Не люблю – 103	
-----	-----
178 (0,84%)	346 (1,19%)

Тема любові у свідомості росіян займає більше місця, ніж в українців (1,19>0,84), але часом її розуміння досить своєрідне.

В іспанській збірці цій темі присвячено 2,05% фольклору, тобто майже в два з половиною рази більше, ніж в українській і значно більше, ніж в російській. Німці ж дещо поступаються іспанцям (1,75%)

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Хто кого любить, той того губить</i>	• <i>Милый ударит – тела прибавит</i>
• <i>Для милого друга і коня з плуга</i>	• <i>Любовь слепая</i>
• <i>Утіха на годину, а біди до смерті</i>	• <i>Девки не люди, козы не скотина</i>

• <i>Волос сивіє, а голова шаліє.</i>	• <i>Кого люблю, того и бью.</i>
---------------------------------------	----------------------------------

в) Гордість

Гордий – 109 (0,52%)	Гордость – 110 (0,38%)
----------------------	------------------------

Гордість у цьому випадку може характеризувати відчуття власної гідності, за яким українці дещо переважають росіян (0,52 > 0,38). В очах європейців іспанці завжди були пихатими. Серед іспанських прислів'їв крім теми гордості присутня також тема впевненості. Разом вони складають 1,42%, У німців ця тема складає 0,83%. Отож, якщо судити за часткою цих тем у фольклорі, гордість притаманна іспанцям значно більше, ніж іспанцям, українцям і росіянам, які стоять за цим показником на останньому місці (1,42%>0,83%>0,52%>0,38%).

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Не дивись високо, бо запорошиш око</i>	• <i>Лучше смерть, нежели позор</i>
• <i>Взявся за боки, та й думає, що пан</i>	• <i>Высоко летаешь, да низко садишься</i>
• <i>Колос повний гнеться, а пустий до гори стирчить</i>	• <i>За правду не судись, скинь шапку да помолись</i>
• <i>Зроду-звіку козак не був і не буде катом</i>	• <i>Взялся за гуж, не говори, что недюж</i>

г) Бажання, заздрість, жадібність

Хочу – 91	Зависть-жадность – 194
Завидно – 66	Умеренность – жадность -69
-----	-----
157 (0,75%)	263 (0,91%)

Ці дані дають підставу говорити, що українцями жадібність, заздрість осуджуються менше, ніж росіянами (0,91>0,75). Відповідно, можна вважати, що ці риси в українців більш поширені, недаремно ж вважається, що "жаба душить" – національна хвороба українців. Тим не менше, поширена думка про особливу заздрість українців підтвердження у фольклорі не знайшла. Росіян і українців у силі вияву бажань переважають іспанці при тому, що тема заздрості і жадоби у їхньому фольклорі дуже невиразна (1,24%> 0,91%>0,75%). У німців ця тема виражена найсильніше (1,50%)

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Не для Гриця паляниця</i>	• <i>В чужих руках ноготок с локоток</i>
• <i>Обійдеться паска і без шафрану</i>	• <i>Где счастье, там и зависть</i>
• <i>Є в глеку молоко, так голова не лізе</i>	• <i>Завидуючи глаза не знают стыда</i>
• <i>Рада б мама за пана, так пан не бере</i>	• <i>Тяжело загребешь-домой не донесешь</i>
• <i>Живому багацько не треба</i>	• <i>Лучше жить в зависти, чем в жалости</i>

д) Колір

Колір – 50 (024%)	Цвет-масть – 30 (0,10%)
-------------------	-------------------------

В цілому, тема кольорів не має особливої ваги в суспільній свідомості обох народів, але вона відбиває нахил до мистецтва. В цьому відношенні українці значно переважають росіян. В іспанській і німецькій збірках ця тема не бала визначена

В цілому, тема кольорів не має особливої ваги в суспільній свідомості обох народів, але вона відбиває нахил до мистецтва. В цьому відношенні українці значно переважають росіян. В іспанській і німецькій збірках ця тема не бала визначена Загалом по класу ІА відносна кількість емоційний образів в рисах національних характерів українців (3,59%) і росіян (3,42%) майже однакова. У представників старої Європи ці показники значно вищі (іспанці – 7,20%, німці – 5,58%). Про емоційну оцінку і реакцію скажуть дані класів. **ІБ** і **ІВ**.

Приклади з іспанського (ліворуч) і німецького фольклору (праворуч)

• <i>Сміливим щастя допомагає</i>	• <i>Коли селянин сідає верхи на коня, то їде гордо, як пан</i>
• <i>Любов входить через очі</i>	• <i>Скупий – багатий жебрак</i>
• <i>Чим людина старша, тим болісніше для неї кохання</i>	• <i>Задля одної любові пічка не топиться</i>
• <i>Нема надійної клітини для пташеняти, яке хоче літати</i>	• <i>Кохання може багато, гроші можуть усе</i>
• <i>Пиха – втіха для дурня</i>	• <i>Любити і співати не примусиш</i>

• <i>Чужа слава спати не дає</i>	• <i>Пиха і дурість на одній гілці ростуть</i>
• <i>Хто хоче всього, той все втрачає</i>	• <i>Вимушене кохання і нафарбовані щоки тривають недовго</i>
• <i>Коли селянин ситий, то пан ніч не спить</i>	•

ІБ. Клас емоційно-евалюативний

1. Оцінка позитивних і негативних моментів суспільного і приватного буття

а) Правда – кривда

Брехня – 230	Неправда – обман – 112
Правда – 168	Правда-кривда – 406
Напрасниця – 46	Правда-неправда-ложь – 52
Кривда – 12	Неправда, ложь – 239
Неправий – 14	Клевета, напраслина – 50
Плітки – 74	Молва, слава – 204
-----	-----
545 (2,59%)	1063 (3,66%)

Судячи з кількості фольклорних одиниць, питання правди-неправди було значно більш вагомим у свідомості росіян (3,66 > 2,59). Причини цього можуть бути різними. З одного боку, росіяни можуть бути більш чутливими до справедливості, ніж українці, а, з другого, ця тема могла бути для них більш актуальною, тобто у повсякденному житті вони могли стикатися з брехнею, обманом частіше, ніж українці. Важливим є також висловлене у фольклорі ставлення до брехні, бо воно не завжди осуджує брехню. Дано можливість читачеві самому прийти до висновку на підставі поданих далі результатів дослідження. Різко виділяється різниця у тематиці "Плітки". Очевидно, у житті росіян чутки, плітки займають більше місця, ніж в житті українців.

Тема "Правда-кривда" як в іспанському, так і в німецькому фольклорі має інакшу структуру. Поруч із засудженням брехні, похвалою правді велику частину мають прислів'я і приказки, присвячені звичайній справедливості. Частка такої цієї тематики в іспанському фольклорі найбільша і значно перевищує відповідну німецьку, російську і українську (6,76% > 4,08% > 3,60% > 2,59%).

Приклади з українського і російського фольклору

• *Хто кривдить людей, той* • *Московские люди землю*

<i>кривдить своїх дітей</i>	<i>сеют рожью, а живут ложью</i>
	<i>• Велика святорусская</i>
<i>• Великої треба хусти, щоб зав'язати людям усти</i>	<i>земля, да правде нигде нет места</i>
	<i>• Живут же люди неправдой, так и нам не лопнуть стать</i>
<i>• Була колись правда, пожила, та й гайда</i>	
<i>• Хто вмiє брехати, той вмiє i красти</i>	<i>• Хохол не соврет, да и правды не скажет</i>
<i>• Не їсть пан дяк гусей, бо крадені</i>	<i>• Все люди – ложь, да и мы тож</i>
<i>• Стільки правди, як у решеті води</i>	<i>• Не плач по правде, обживайся с кривдой</i>
<i>• Казав москаль "право", та i збрехав здраво</i>	<i>• Хороша святая правда, да в люди не годится</i>
<i>• Брехня на столі, а правда під порогом</i>	<i>• Нажитое грехом не устроит дом</i>
<i>• Хіба помилившись правду скаже</i>	<i>• Молвя правду, правду и чини</i>
	<i>• Кто правдою живет, тот добро наживет</i>

б)Добре – погано

Добрий – 61	Хорошо – худо – 148
Лихий – 157	Добро – милость – зло – 275
Плохий – 82	
Погано – 52	
Злі компанії – 51	
-----	-----
373 (1, 77%)	423 (1,46%)

Невелика перевага української тематики над російською в цьому розділі (1,77>1,46) може бути пояснена меншим оптимізмом українців у ставленні до реалій буття, скептичною оцінкою майбутніх перспектив, що підтверджується самою тональністю самих фольклорних одиниць. Російські ж приказки і прислів'я здебільшого демонструють тверезу оцінку суворої правди життя. І в іспанському, і в німецькому фольклорі найчастіше добре і погане поєднані в одному вислові, так, ніби не буває доброго без поганого і навпаки, в той час як в українців і росіян здебільшого йдеться про щось одне. Іспанці знову на першому місці (3,47%), далі йдуть німці (2,03%), українці і росіяни.

Приклади з українського і російського фольклору

• Така вже вдача собача	• На сердитое слово не обижайся, а на ласковое не надейся
• Породила мама, що не прийме і яма	• Хрен редьки не слаще
• Хоч не красне, але власне	• Сердцем и соломинки не переломить
• Вези овес і до Парижа, а не буде з овса рижа не тесать (тобто рису).	• Хорошее не лизать, а плохое не тесать

в) Біда – лихо

Біда – 120	Радость – горе – 99
Лихо – 41	Горе – беда – 242
Горе – 22	Горе – утешение – 179
Напасть – 17	Горе – обида – 174
Журба – 52	
Нещастя – 21	
Потреби – 88	
Плач – 56	
-----	-----
417 (1,98%)	423 694 (2,39%)

Житейські проблеми у всіх народів однакові, але ставлення до них різне. Найменше усілякі нещастя турбують німців, лише 0,92% німецького фольклору зачіпає цю тему. Для іспанців і українців вона вже більш актуальна (відповідно 1,78%, та 1,98%). Найболючішою вона є для росіян (2,39%).

Приклади з українського і російського фольклору

• Хто лихом жартує, той же його куштує	• На бедного Макара все шишки валяться
• Чого журитися, нехай журяться ті, що заміж йдуть	• Горе в лохмотьях, беда нагишом
• Біда учить хліба їсти	• Чужая беда не дает ума
• Коли лихо спить, не буди його	• В беде не унывай, на Бога уповай
• І у Відні люди бідні	• Беда не живет одна
• Єдно лихо не докучить	• Пришла беда – отвориай ворота

	• <i>Горя много, а смерть одна</i>
--	------------------------------------

г) Добробут – злидні

Богатир – 201	Богатство – убожество – 148
Убогий – 12	Богатство – достатки – 107
Старець – 101	Достаток – убожество – 710
Злидні – 21	
Голод – 56	
Прибуток – 50	
-----	-----
551 (2,61%)	965 (3,3%)

Проблеми добробуту і злиднів у відповідності до попередніх тематик найбільше хвилюють росіян (3,30%), потім ідуть українці (2,61%) і німці (2,33%). Для іспанців у їх благодатному кліматі ця проблема малозначуща (1,60%).

Приклади з українського і російського фольклору

В цілому можна сказати, що оцінка позитивних і негативних моментів в житті у росіян має виразно більше значення, ніж в українців (10,84% проти 8,95%)

• <i>За гроші тільки рідного батька не купиш</i>	• <i>От работы не будешь богат, а будешь горбат</i>
• <i>Срібло-злото тягне чоловіка в болото</i>	• <i>Сыт да богат, не хочу работать, а дети будут, сами добудут</i>
• <i>Багацтво дме, а нещастя гне</i>	• <i>Дано добро – и нажить, и прожить</i>
• <i>Сам голий, а сорочка за пазухою</i>	• <i>Хлеба нету, так пей вино!</i>

2. Людські взаємини

Людські взаємини великою мірою детерміновані емоційною оцінкою найближчого оточення, вподобаннями, смаками і т.п. тому ця тематика включена в цей клас.

а) Своє – чуже

Своє – 71	Свое – чужое – 542
Свій – 61	
Чужі лиха – 57	
Моє – 49	
Чуже лихо – 20	
Про мене – 85	
-----	-----
343 (1,63%)	642 (2,21%)

Поширена думка про український індивідуалізм не знаходить переконливого підтвердження у цьому розділі. Для росіян розмежування "своє-чуже" більш важливе, ніж для українців (2,21 > 1,63), щоправда, різниця не є аж така суттєва. На "візитну картку" українця, якою є приказка "Моя хата скраю, я нічого не знаю", можна знайти приклади зовсім іншого змісту, до того ж, вона засвоєна і вживається росіянами дуже широко, може навіть найбільше з усіх українських приказок. А поширеність її в українців можна пояснити поневоленим станом у чужій державі. Не бажаючи ні конфліктувати, ні співпрацювати з представниками влади, українець мусив удавати з себе байдужого нейтрала. Така думка підтверджується і російською приказкою "Хохол не совет, да и правды не скажет". З другого боку, формувати в суспільстві антипатичний образ українця було в інтересах панівної російської верхівки. Події "помаранчевої революції" зруйнували шаблонну уяву про українця, байдужого до всього, що не стосується його особисто. Не тільки подиву гідна політична активність підтверджує фальшивість цього шаблону, але і безкорисна масова допомога мітингуючим, про що писала, наприклад, Олена Крушинська в статті "Помаранчева революція: зрив шаблону". І, повертаючись до тематики розділу, при її якісній оцінці можна стверджувати, що українці виявляють більшу повагу до чужої власності, ніж росіяни. Багатьом наведеним нижче прикладам, які характеризують цю рису українців, російських аналогів не знайдено. Росіяни здаються більш егоцентричними, ніж українці.

Найбільшими індивідуалістами є німці (5,43%) усього фольклору присвячено проблемі "своє-чуже"). Їх перевага в цій рисі дуже суттєва над іспанцями (2,93%), росіянами і особливо українцями.

Приклади з українського і російського фольклору

• Не сунь носа до чужого проса	• Своя рука только к себе тянет
• До чужого рота не приставиш ворота	• Ешь чужие пироги, а свои вперед береги
• З чужого добра не строят добра	• Своя рубашка ближе к телу
• Чуже візьмеш жменькою, а чорт твоє міркою	• Чужое вино и пил бы и ел бы, искупаться просил бы
• Своє – святеє, чужее –	• Кто о чем, а мы о своем

<i>найсвятіше</i>	
• <i>Віддай сало, аби за моє стало</i>	• <i>Сам бей, а другим бить не давай</i>
• <i>Мені все рівно, що кахоль, що пічка</i>	• <i>Что у тебя болит, то у другого не свербит</i>
• <i>Нехай ваша зверху буде</i>	• <i>Своя рука – владыка</i>
• <i>Як хто хоче, так і скаче</i>	• <i>После меня хоть трава не расти</i>
• <i>Про мене хоч головою об тин</i>	• <i>Чужая беда не дает ума</i>

б) Допомога

Брата в нещастю нема – 69 (0,33%)   Помощь – кстати – 1,62%

Тематика допомоги в українському фольклорі незрівнянно менша у порівнянні з такою у фольклорі російському. У Номиса в збірці навіть нема відповідного розділу. Найближчий за тематикою розділ, назва якого говорить сама за себе: "В нещастю брата нема". Очевидно, український індивідуалізм саме в тому і проявляється, що українці звикли більше розраховувати на свої сили і не без підстав не сподіваються на чийсь допомогу. Про це ж говорить здебільшого скептична інтонація приказок і прислів'їв. Вартою уваги є калька латинського виразу "Vis dat, qui cito dat" в українському фольклорі – "Хто зразу дав, той два рази дав".

Схильність росіян до сподівання на допомогу виглядали би досить дивними при скептичному до неї відношенні, яке також демонструють деякі російські приклади, але здебільшого в збірці Даля йдеться не про саму допомогу, а про своєчасність або відповідність.

Німці розраховують і готові прийти на допомогу менше, ніж українці (0,33% фольклору цієї тематики). Іспанському характеру це більш властиво (0,89%).

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Тоді любить і сват, коли має брат, а коли бідний, то й забуде брат рідний</i>	• <i>Послушался козла баран, да и сам в беду попал</i>
• <i>Хто в біді дав, той два рази дав</i>	• <i>Каковы сани, таковы и сами</i>
• <i>Як утопає, то сокиру дає, а як порятовують, то топорика жалкує</i>	• <i>И комар лошадь свалит, коли волк подсобит</i>
• <i>Поцілуй мене сьогодні, а я тебе завтра, а як забуду, то так і буде</i>	• <i>Здоровому врач не надобен</i>
• <i>Як лихо, то й "ходи</i>	• <i>Алмаз алмазом</i>

<i>Петрихо", а як п'ють та ідять, то на Петриху не глядять</i>	<i>режеться, а вор вором губиться</i>
<i>• Бідою біді не поможеш</i>	<i>• Не столько натрясут груш, сколько наломают</i>
<i>• Чужий біль нікому не болить</i>	<i>• Доброе дело не опоздано</i>
<i>• Поті багат, то поті і сват</i>	<i>• Затянул бы песню, да подголосков нет</i>
<i>• Тоді, як кличу, йди</i>	<i>• После дела за советом не ходят</i>

в) Друг – ворог

Братство – 18	Друг – недруг – 215
Приятель – 40	
Ворог – 36	
Кум – 10	
-----	-----
104 (0,49%)	215 (0,74%)

Приклади з українського і російського фольклору

<i>• Поті не будеш ворога мати, поки його своїм хлібом не нагодуєш</i>	<i>• Не ставь недруга овцою, ставь волком</i>
<i>• Не так тії сто братів, як сто друзів</i>	<i>• Для милого дружка и сережку с ушка</i>
<i>• Заліз у багатство, забув і братство</i>	<i>• Нет друга, так ищи, нашел – так береги</i>
<i>• Не май сто кіп у полі, а май друзі доволі</i>	<i>• Друг неиспытанный, что орех нерасколотый</i>
<i>• Для милого друга і коня з плуга</i>	<i>• Скатерть со стола – и дружба сплыла</i>
<i>• В лиху годину пізнаєш вірну людину</i>	<i>• Старый друг лучше новых двух</i>

Тема ворога у прислів'ях слов'ян представлена слабо, більше йдеться про дружбу. Кількісна перевага цієї тематики у російському фольклорі говорить про те, що росіяни більше цінують дружбу, ніж українці. Це цілком узгоджується з висновком про розуміння українського індивідуалізму – українці більше розраховують на власні сили, ніж росіяни. У фольклорі іспанців та німців ця тема представлена більш широко (2,49% і 1,70% відповідно). Отож, росіяни на третьому місці (0,74%), а українці на останньому. Слід сказати, що ця тема дуже пов'язана із

ставленням до ближнього взагалі. Тому теми дружби, сусідства, допомоги слід розглядати разом.

г) Сусіда – своєрідність – інші народи

Сусід – 16	Сосед – рубеж – 215
Москаль – 102	Своеобычае – 93
Лях – 77	
Жид – 136	
Циган – 89	
Інші -30	
-----	-----
450 (2,14%)	121 (0,42%)

Різниця в цій тематиці між українцями і росіянами дуже відчутна (2,14 >> 0,42). Взаєминам із сусідами, особливо іншої національності українці приділяють велику увагу. Відмінність у географічному положенні території поселення українців і росіян мала наслідком те, що перші частіше мали сусідів іншої національності, звичаїв і віри, ніж другі. Відповідно до того, в українців в силу необхідності розвинулися такі риси як толерантність до всякої своєрідності значно сильніше, ніж у росіян, у яких відчуження до іншого набуває форм ксенофобії, в якій їх нерідко звинувачують. Очевидно, для українців дружба часто пов'язується із добрим сусідством. В українському фольклорі тема сусідства виражена найсильніше, хоча в загальну частку зазначеної тематики входить ставлення і до сусідів іншої національності. Ні в іспанському, ні в німецькому фольклорі виразних слідів взаємин з іншими народами нема, в російському – значно менше, ніж в українському. В цілому взаємовідношення в цій тематиці таке: українці – 2, 14%, німці – 0,82%, росіяни – 0,42%, іспанці – 0,35%.

Приклади з українського і російського фольклору

• Як біда, то до Жида, а як мине біда, то най дідько візьме Жида	• Поп свое, а черт свое
• Таки Ляхів гудьмо, але з Ляхами будьмо	• У всякой пташки свои замашки
• Москаль не свій брат – не помилує	• Что сторона, то и новина
• Служив Москві, Іване, а вона ж його і гане	• У всякого Моисея своя затея
У Ляхів пани, на Москві ребята, а у нас брати	• Вам гнило, да нам мило
• З Москалем дружи, а камінь за пазухою держи	• Худое дело обидеть соседа
• Що кому годиться, мужикові – ціп, а Ляхові -	• С кем поведешься, от того и наберешься

шабля	
• Бють не ляхи, а наші гріхи	• С соседом дружись, да за саблю держись
• Тікай, Ляше, бо все, що на тобі, то наше	• Чужая душа – потемки
• Над жида нема кріпшого в вірі	• Не всякому верь, запирай крепче дверь
• Не робив Жид на хліб, то й Циган не буде	• Незачем далеко, и здесь хорошо

д) Батьківщина – чужина

Родина – 15	Родина – чужбина – 125
Україна (головно землепис) – 170	Русь, Родина – 456
-----	-----
185 (0,88%)	581 (2,00%)

Приклади з українського і російського фольклору

• Лучче на родині кістьми лягти, ніж на чужині слави натягти	• За морем теплее, а у нас светлее (веселее)
• За Хмельницького Юрася пуста стала Україна, звелася	• На чужбине словно в домовине
• Москаль не свій брат – не помилує	• Что сторона, то и новина
• Од Богдана до Івана (мазети) не було гетьмана	• Жернова говорят: в Кieve лучше, а ступа говорит: что тут, что там
• Біда Україні: і одтіль горяче і отсіль боляче	• Родина – мать, умей за не постоять
• На Вкраїні добре жити: мед і вино пити	• Худое дело обидеть соседа
• Заїхав за Дунай, та й додому не думай	• Своя земля и в горсти мила
• Провадь мене і до Вени, не зробиш ляха з мене	• Где сосна выросла, там она и красна

Найбільше відчують різницю між батьківщиною і чужиною росіяни (2,00% фольклору на цю тематику), Чим далі на захід, це питання стає менш болючим, в українців відповідна частка складає – 0,88%, у німців – 0,73%, у іспанців – 0,27%.

При цьому у німців найбільш поширеною є така тема: Піди хоч на схід, хоч на захід, все одно дома найліпше. Невираженість у фольклорі українців почуття патріотизму почасти пояснює той факт, що вони досить легко денаціоналізуються в іншому середовищі. Однак почуття патріотизму не є вродженим, а формується у суспільстві.

е) Гурт – самотність

Гурт – 171	Народ – мир – 82
	Одиночество – 49
-----	-----
171 (0,81%)	131 (0,45%)

Більшим колективізмом і розумінням сили єдності відрізняються представники старої Європи: німці мають 1,36% приказок на цю тему, іспанці – 0,89%. Трохи менше, ніж у іспанців, у українців (0,81%), у росіян найменше – 0,45%.

Приклади з українського і російського фольклору

• У гурті то і смерть не страшна	• Мир – великая голова
• Отаманом артіль кріпка	• Берись дружно, не будет грузно
• Що громада скаже, то і пан не pomoже	• Народ глуп, все в купу лезет
• Що бабі, то і громаді	• Глас народа Христа продал
• Нехай і моя копійка не буде щербатою	• Один в поле не воин
• Дружній череді вовк не страшний	• Худое дело обидеть соседа
• Як живуть у купі, то не болить у пупі	• Царь да нищий без товарищей

Підсумовуючи, можна сказати, що сфера людських взаємин більше турбує росіян, ніж українців (7,44% проти 6,28%), а в цілому дані по класу ІБ свідчать, що в українців емоційна оцінка в житті важить найменше від усіх (15,23% фольклору), а найбільше – у іспанців (21,43%). За ними ідуть німці (19,93%) і росіяни (18,28%).

Приклади з іспанського (ліворуч) і німецького фольклору (праворуч)

• Кто не має друзів, той боїться ворогів	• Чужі сльози можуть заощадити власні
• Багатий обідає, коли	• Одна людина не робить

<i>схоче, а бідний, коли зможе</i>	<i>танець, одна квітка – вінець</i>
<i>• Милосердя добре знає, що починати треба з мене</i>	<i>• Єдність дає владу</i>
<i>• Біда має крила</i>	<i>• Одна біда – не біда</i>
<i>• Бідний – невигідний товариш багатому</i>	<i>• Добрі дні тяжко пережити</i>
<i>• Від обіцянки не збіднієш</i>	<i>• Жодна біда не є велика, бо має в своєму лоні щастя</i>
<i>• Хитрістю і обманом проживеш недовгий вік</i>	<i>• Чесність робить багатим, але не скоро</i>
<i>• Один – ніщо, всі – все</i>	<i>• Брехун має мати добру пам'ять</i>
<i>• На правду немає заборони</i>	<i>• Солдат – добрий камерад</i>
<i>• Кожен край має свій звичай і кожна хатка свої порядки</i>	<i>• Погана шкарлупка, добре ядро</i>
<i>• В єдності – сила</i>	<i>• Багатим дають, від бідних беруть</i>
<i>• Сусід сусідові як дзеркало</i>	<i>• Ліпше їхати назад, ніж невідомо куди</i>
	<i>• Друг краще родича</i>

ІВ. Клас емоційно-реактивний

В цьому класі розглядаються такі типи поведінки, які викликані емоційною реакцією на навколишнє середовище.

а) Ставлення до долі – недолі, насильства, утисків

<i>Сила – 91</i>	<i>Судьба, терпение, надежда – 15</i>
<i>Доля – 55</i>	<i>Терпение – надежда – 252</i>
<i>Щасливий – 114</i>	<i>Смирение – 51</i>
<i>Природу тяжко одмінить – 33</i>	<i>Кара, признание, покорность – 108</i>
<i>Терпи – 47</i>	<i>Воля – неволя – 600</i>
<i>Надія добра – 53</i>	<i>Воля – 70</i>
<i>Надія дурна – 95</i>	<i>Строгость -кротость – 42</i>
<i>Не пайдить (не щастить) – 103</i>	<i>Счастье – удача – 771</i>

Нещастя – 21

-----
612 (2,91%)

Кабы – если бы – 104

2151 (7,41%)

Приклади

<i>• Доброго і корчма не зіпсує, а лихого і церков не виправить</i>	<i>• Покорись, да в ноги поклонись</i>
<i>• Терпи, козак, горе, будеш мед пити</i>	<i>• Покорной головы и меч не сечет</i>
<i>• Люди, посіявши, та ждуть</i>	<i>• Терпение – лучшее спасение</i>
<i>• Буде добре, коли мине зло</i>	<i>• Бог терпел и нам велел</i>
<i>• Легше хвалити, як терпіти</i>	<i>• Чей хлеб ем, того и вем</i>
<i>• Гіркий світ, а треба жити</i>	<i>• Спина-то наша, а воля-то ваша</i>
<i>• Лучче кривду терпіти, ніж кривду чинити</i>	<i>• Покорному дитяти все кстати</i>
<i>• Надіявся дід на обід, та і без вечері ліг спати</i>	<i>• Ты будешь ноги мыть, а я буду воду пить</i>
<i>• Щастя дочасне, а злидні довічні</i>	<i>• Держи голову уклону, а сердце покорно</i>
<i>• Не буде риба раком</i>	<i>• Русский на авось и возрос</i>
<i>• Мокрий дощу не боїться</i>	<i>• Кому тереть, а кому и терту быть</i>
<i>• Від напасті і полу вріж, а втікай</i>	<i>• Плетью обуха не перешибешь</i>
<i>• І кат панує, та долі не бачит</i>	<i>• Выше головы не прыгнешь</i>
<i>• Їж, коза, лозу, коли сіна немає</i>	<i>• Будьте тише воды и ниже травы</i>
<i>• Вдарь лихом об землю!</i>	<i>• Живи тихо, не увидишь лиха</i>

Велика складова цієї тематики у російському фольклорі (7,41%) та й самий зміст переважної її частини переконливо свідчать про більшу схильність росіян терпіти лихо, біду, насильство, соціальну несправедливість. Смиренність, покірність долі, а якщо є надія, то здебільшого на щасливий випадок – головний мотив російського фольклору; дуже рідко трапляється тема протистояння злу. Недаремно і толстовство виникло на російському ґрунті.

Найменше турбуються власною долею іспанці (2,40% приказок на цю тему), в українських приказках (2,91%) не проглядається особливої схильності до покори, але більше зневіри і байдужості, німці – на третьому місці (3,98%).

б)Обачність, обережність, вагання

З завтра жуть – 67	Запас – 67
Стережися – 92	Осторожность – 233
Розмишлять – 105 (0,50%)	Раздумье, решимость – 63 (0,28%)
-----	-----
264 (1,25%)	363 (1,25%)

В старій Європі люди мали інший життєвий досвід – німці і іспанці значно більш обережні, обачні, ніж слов'яни (у німців 4,70% фольклору цієї тематики, у іспанців – 4,00% проти рівних показників українців і росіян). Однак великої подібності у цьому питанні між українцями і росіянами нема. Структура складових тематики говорить про те, що у складній ситуації українці більш схильні до її аналізу, ніж росіяни (0,50 > 0,28), в той час як останні обережні заздалегідь. І ще кидається у вічі, що в українців є досить багато прислів'їв із засторогою нікому не вірити, зокрема жінці, що явно суперечить тезі про особливе пошанування жінки серед українців.

Приклади

• <i>І сміливого пси кусають</i>	• <i>Не спросивши броду, не сійся в воду</i>
• <i>Не вір собаці – укусить</i>	• <i>Береженного и Бог бережет</i>
• <i>В часи погоди бійся великої біди</i>	• <i>Живи тихо, да избевай лихо</i>
• <i>Не братайся з козаками мед пий</i>	• <i>В подворотню подай, да на двор не пускай</i>
• <i>Не вір ніколи жінці, коняці і собаці.</i>	• <i>Блюди хлеб про еду, а копейку про беду</i>
• <i>Нікому не вір, то ніхто не зрадить</i>	• <i>Гляди в оба, да не разбей лоба</i>
• <i>Ані в селі, ані в місті не вір невісті</i>	• <i>Тише едешь – дальше будешь</i>
• <i>Треба хліба і на після обіда</i>	• <i>Откоротишь, так не воротишь</i>
• <i>Тричі міряй раз відріж</i>	• <i>Семь раз отмерь, один раз отрежь</i>
• <i>Не позичай – злий обичай, а як віддає, то ще й лає</i>	• <i>Видючи беду неминучу, затыкай дверь онучей</i>

• <i>Не неси дідько, де людей рідко</i>	
---	--

в) Ставлення до ближнього

У цьому підкласі німецький і іспанський фольклор аналізувався без поділу на окремі теми, тобто фольклорні одиниці стосовно будь-яких взаємини між ближніми рахувалися в цілому.

Впертість

Упертий – 58	Упорство – 74
Норовистий – 7	Докука – 63
В'їдливе – 70	Причуда – 278
Вередливий – 74	
-----	-----
209 (0,99%)	415 (1,43%)

На прояви різного індивідуальності українці і росіяни реагують здебільшого негативно. Результати підрахунків і структура складових тематики показують, що росіяни значно більше осуджують прояви всякої індивідуальності, ніж українці, які сприймають її як неunikнену неприємність.

Приклади

• <i>Крутить, як циган сонцем</i>	• <i>Захотел птичьего молока</i>
• <i>Або хрести, або пусти</i>	• <i>Не все ворчатъ, надо и помолчатъ</i>
• <i>Який пан, такий і крам</i>	• <i>Люби смородину, люби и оскомину</i>
• <i>Природу тяжко одмінить</i>	• <i>Не до жиру, быть бы живу</i>
• <i>Хоч гірше, аби інше</i>	• <i>Чистое к поганому не пристае</i>
• <i>Прилип, як до Гандзі Пилип</i>	• <i>Дай яичко, да еще и облупленное</i>
• <i>Йй кажеш овес, а вона каже гречка</i>	• <i>От добра добра не ищут</i>

Вдячність, честь, шана

Дяка – 112	Приличие, вежество, обычай – 245
Свинякуватий – 43	Признательность, честь, почет – 63
Який швидкий – 52	
Привик – 9	
-----	-----
216 (1,03%)	493 (1,67%)

Росіяни більше уваги приділяють нормам поведінки. Для них важливо "не ударить в грязь лицом" і виказувати шану людям, які цього заслуговують відповідно до їх становища в суспільстві. Українці ж у людських стосунках більше уваги приділяють звичайній вдячності, що має корені в історичному минулому. При першому поділі слов'янства на дві гілки, про що мова йшла вище, західна гілка, до якої разом з предками поляків, чехів, словаків увійшли також предки українців і білорусів, вступила в тісні контакти з германським автохтонним населенням, яке на той час стояло на більш високому культурному рівні. Отож, від германців західні слов'яни запозичили слово подяки, яке відповідно до відомих законів фонетичних перетворень прийняло форму дякувати. Предки ж сучасних росіян і південних слов'ян мали свої поселення в басейні лівих приток Дніпра далеко від впливу більш розвинених народів і не мали спільного для всіх племен особливого слова для висловлення подяки. Воно з'явилося в мовах цієї групи слов'ян пізніше, коли ті розселилися на широкій території і не мали вже між собою тісних контактів. В кожній з мов цієї групи слов'ян слово подяки має інший корінь. Таким, чином, звичка до висловлення подяки, зокрема, у росіян не встигла набути такого поширення, як в українців.

Приклади

• <i>Не дай Боже свині роги, а мужикові панство</i>	• <i>Безобычному человеку с людьми не жить</i>
• <i>З хама не буде пана, а хоч буде, то поганий</i>	• <i>Красны похороны плачем, а свадьба песнями</i>
• <i>Нужда ввічлива, а голота догадлива</i>	• <i>Платье чисто, так и речь честна</i>
• <i>Мовчи та мак товчи</i>	• <i>Жена помирает, а муж со смеху помирает</i>
• <i>Бог нам дав, і ми людям вділяймо</i>	• <i>Русское слово – виноват-с</i>
• <i>Поки дівка сі не віддаст, то і псові води подаст, а скоро сі віддаст, то й собі не хоче</i>	• <i>Кого почитают, того и величают</i>
• <i>Добре дякові, то й Бога забув</i>	• <i>Что за честь, коли нечего есть</i>

Догідливість

Тема догідливості у Номиса спеціально не виділена, а у Даля є два розділи:

Угода – услуга -72

Услуга –отказ -73

-----
145 (0,50%)

З одного боку, наявність такої тематики в російському фольклорі свідчить про розвинену рису догідливості у національному характері росіян, пов'язану з пошануванням людей певного класу, яке ми зауважили вище, а з другого боку, це може бути виявом вдячності. Там де українець обмежиться словесною подякою, росіянин вважає своїм обов'язком віддячити власною послугою.

Щедрість, скупість, гостинність

Скупий – 56	Тороватость и скупость – 137
Дарований – 36	Тороватость (щедрость) – 37
Гість – 214	Наследство, подарок – 41
Гостинць – 3	Гость, хлібосольство – 409
Просьба – 187	Просьба – согласие – отказ -270
Хліб-сіль – 210	
-----	-----
706 (3,37%)	894 (3,08%)

Якщо "широка російська душа" відбилася у російському фольклорі, то хлібосольність і щедрість навіть в більшій мірі характеризують українців, хоча і тут українці нерідко ставляться скептично до щедрот ближнього.

Приклади

• Тоді дали хліб, як зубів не стало	• Что беднее, то щедрее
• Щедрый на батьківські гроші	• Одною рукой собирай, другою раздавай
• Хто в біді дав, той два рази дав	• Дающего рука не оскудеет
• Дарованим конем не їздити	• Не богатый кормит – тароватый
• Обіцянка – цяцянка	• Не тем богат, что есть,

	<i>а тем богат, чем рад</i>
• <i>Прийшли не прохані, та й пішли не кохані</i>	• <i>Часто за шапку береться, не скоро уйдет</i>
• <i>Скупий не глупий, а щедрий не мудрий</i>	

Хитрість – щирість

Хитрість – 204 (0,97%)

Прямота – лукавство – 302 (1,04%)

Ця тематика у фольклорі представлена кількісно майже однаково, але за змістом можна вважати, що росіяни щиросердечність шанують більше, ніж українці.

Схильність до конфліктів

Звада – 51	Ссора – брань – 114
Лайка – 376	Мир – ссора – спор – 128
Лад – 39	Брань – привет – 222
Сердитий -78	Драка – війна – 73
Битися – 76	
Війна -109	
-----	-----
729 (3,46%)	537 (1,85%)

У схильності до конфліктів українці значно випереджають росіян (3,46 > 1,85). Недаремно ж люди кажуть, що де два українці, там три гетьмани. Однак події помаранчевої революції показали, що в національному характері українців намітилися позитивні зміни. Несподівано для всіх українці під час революції проявили дивовижну терпимість до політичних противників.

Приклади

• <i>Нехай дурні б'ються, нехай розумнішають</i>	• <i>С тем не бранись, кому будеш кланяться</i>
• <i>Як зачинає звада, не допоможе і рада</i>	• <i>Свои собаки грызутся, чужая не суйся!</i>
• <i>Розходився, як московський постіл</i>	• <i>Бей своих – чужие будут бояться</i>
• <i>За онучу збили бучу</i>	• <i>Худой мир лучше доброй драки</i>

• Бугай реве і ведмідь реве, хто кого дере і чорт не розбере	• Молодые бранятся – тешатся, старики бранятся -бесятя
• Бугай реве і ведмідь реве, хто кого дере і чорт не розбере	• После драки кулаками не машут
• На войну идучи по чужу голову, й свою неси	• Двое дерутся – третий не лезь

Хвастоці – похвала

Хвалить – 122	Похвала – похвальба – 231
Хвалиться – 92	
-----	-----
214 (1,01%)	231 (0,79%)

Тема похвали, хвастоців в українському фольклорі займає більше місця. Здається, українці люблять вихвалитися, виставлятися більше, ніж росіяни. Російських дітей зі школи вчать: Я – последняя буква в алфавите.

Приклади

• Не вважайте, люди, що я швець, говоріть зі мною як з простим	• Не хвались, идучи на рать, а хвались, идучи с рати
• Величається, мов попада на весіллі	• Всякий купец свой товар хвалит
• Ледача хвала сама себе хвалить	• Хвали сон когда сбудетя

У цьому підкласі частка українського і російського фольклору (10,83% і 10,36%) значно більша частки німецького фольклору (5,05%). Іспанці знаходяться десь посередині (8,36%). Тема щедрості, взагалі практично відсутня в іспанському фольклорі, в німецькому репрезентована дуже слабо, а у слов'ян займає приблизну третину тематики взаємин між людьми (в українців 3,37%, у росіян 3,08%). Можна сказати, що у німців і іспанців переважає просто прагматичне, хоч і шанобливе ставлення до ближнього.

г) Організованість – дисциплінованість

На все є час – 42	Пора – мера – спех – 292
Двічі літо не буває – 22	Верное – надежное – 70
Міра – 9	Верное- вестимое – 267

Ручатися – 30	Божба – клятва – порука – 101
Умова – 11	Болтун – лазутчик – 22
Обіцянка – -34	Условие – отказ – 73
-----	-----
148 (0, 70%)	825 (2,84%)

Як не дивно, фольклор переконує, що найбільш організованими і дисциплінованими є іспанці (5,16% цієї тематики). Можливо, це стійка римська традиція. На ними йдуть росіяни (2,84%), а німці лише треті – 2,57%. Очевидно, у німцям організованість була прищеплена відносно недавно і це не знайшло відображення у фольклорі. Велике відставання українців (0,72%) не є несподіванкою. Глум над невдахами, скептицизм у них переважають над позитивними судженнями.

Приклади

• <i>Дороге яєчко к Великодню</i>	• <i>Быстрая лошадь быстрее станет</i>
• <i>Не тоді коня сідлать, коли треба сідять</i>	• <i>Кто без дела божится, на того нельзя положиться</i>
• <i>Умирать ладья, а хліб наши</i>	• <i>За друга поручишься, от недруга намучишься</i>
• <i>Козаче, завтра субота буде, а дівчини не буде</i>	• <i>Семеро одного не ждут</i>
• <i>Сім баб – сім рад, а дитя безпупе</i>	• <i>При верном псе и сторож спит</i>
• <i>Хто ручиться, той мучиться</i>	• <i>Душа меру знает</i>
• <i>Коли ся риба ловит, тоді хліб не родит</i>	• <i>Уговор дороже денег</i>
• <i>В дорозі, в гостині, пам'ятай о худобині</i>	• <i>У семи нянек дитя без глазу</i>
• <i>Що винен, оддати повинен</i>	• <i>Назвался груздем – полезай в кузов</i>

д) Охайність –чепурність

Охайність – 48	Щегольство – 133
Одежа – 250	Опрятность – 42
-----	-----
298 (1,42%)	175 (0,60%)

В іспанському фольклорі ця тема не виражена, в німецькому переважає співставлення зовнішності і внутрішніх рис (1,40%), в українському головно йдеться про одяг (1,42%), а росіяни надають цьому питанню мало уваги (0,60%). Можливо, ця

тематика відображає внутрішню культуру народів, але в українському розділі "Одежа" багато нейтральних приказок, тому за цими даними не можна робити серйозних висновків. Подані нижче приклади мають, очевидно, іронічний характер.

Приклади

• <i>Хочу убогий, та хендогий</i>	• <i>С погани не треснешь, с чистоты не воскреснешь</i>
• <i>Не всякого пана пізнаєш без жупана</i>	• <i>Худая слава, что без кафтана Савва</i>
• <i>Хоч не ошатно, але здатно</i>	• <i>В брюхе хоть щелк, да на брюхе шелк.</i>
• <i>Із свиним тиском, та в пшеничне тісто</i>	• <i>Молодец красив, да на душу крив</i>
• <i>Хоч голій, та в поясі</i>	• <i>Наш чин не любить овчин</i>

е) Реакція на позитивні емоції

Співи – 154	Игры – забавы – ловля – 141
Танці – 109	Смех – шутка – веселие – 142
Гра – 32	
Гули – 37	
Музики – 57	
Влови – 28	
Сміхи – жарти – 448	
Свято – 111	
-----	-----
976 (4,64%)	283 (0,97%)

Українську любов до розваг не міг перевершити ніхто (у них 4,64% фольклору на цю тематику). Іспанці приділяють розвагам найменше уваги (0,44%), більше німці і росіяни (0,82% і 0,97% відповідно). Можливо, навіть німці найменше люблять розважатися, бо у них в приказках і прислів'ях цієї тематики переважає ставлення не до співів чи танців, а просто до жартів.

Приклади

• <i>Можє він таку пісню знає, що якби заспівав, то і волос би зов'яв</i>	• <i>Гули да гули, да в лапти обули</i>
• <i>Співає, як муха в глечіку</i>	• <i>Звєнят бубны хорошо, да плохо кормят</i>
• <i>Геть, грибе, нехай кобзар сяде</i>	• <i>Есть нечего, да</i>

	<i>жить весело</i>
• <i>Хто сміється, тому не минеться</i>	• <i>Играть не устать, не ушло бы дело</i>
• <i>Аби танцювати вмів, а роботи і лихо навчить</i>	• <i>Делу время, потехе час</i>

є) Моральні вади, погані звички

Горілка та інше – 484	Задор – гульба – беспутство – 34
Курить і нюхать – 49	Гульба – п'янство – 156
Карті – 11	П'янство – 355
Злодій – 143	Мошенничество – 111
Розпуста- 91	Воровство – грабеж – 103
Марнотратство – 134	Беречь-мотовство – 154
	Соблазн – искушение – 86
	Соблазн – пример – 91
-----	-----
812 (3,86%)	1059 (3,65%)

Ця тематика займає приблизно однакову частину у фольклорі усіх чотирьох народів (іспанці – 4,50%, 3,93%, українці – 3,86%, росіяни – 3,65%), однак за мотивом приказки і прислів'я різняться виразно. В іспанців відчутна тема морального обов'язку, в німецькому фольклорі багато нейтральних суджень про вино без осудження пияцтва, українці ганяють моральні вади українцями більш суворо, ніж росіянами, які до них ставляться терпимо.

Приклади

• <i>Не поберегши тіла і душу загубиши</i>	• <i>Курский вор</i>
• <i>Крадене не йде в користь</i>	• <i>И воровать ремесло</i>
• <i>Москалики-соколики, позаїдали ви наші волики, а як вернетесь здорові, то поїсте і корови</i>	• <i>Лихвинские горы да новосильевские воры</i>
• <i>Мабуть москаль тоді красти перестане, коли чорт молитися Богу стане</i>	• <i>Грех воровать, да нельзя миновать</i>
• <i>Тату, лізе чорт у хату! – дарма, аби не москаль</i>	• <i>Лучше семерых родить, чем замуж ходить</i>
• <i>Поганому виду нема стиду</i>	• <i>Орел да Кромы – первые воры, да и Карачев на поддачу</i>

• <i>Купив, та насилу втік</i>	• <i>Пойду в монастирь, где много холостых</i>
• <i>Хто не курить люльки і не нюхає абаки, не вартий і собаки</i>	• <i>Пьяного речи – трезвого мысли</i>
• <i>Як Жид убогий, свиня худа, а жінка п'яна – нема гірше</i>	• <i>Вино пей, жену бей, ничего не бойся</i>
• <i>Пий, та ума не пропий</i>	• <i>Что дурно, то и потачно</i>
• <i>Хміль не вода – чоловіку біда</i>	• <i>Пей за столом, а не пей за столбом</i>
• <i>Утіхи на годину, а біди до смерті</i>	• <i>Едим чужое, носим краденное</i>
• <i>Гроші пішли на розкоші</i>	• <i>Запьем, так избу запрем, а что в избе, в кабак снесем</i>
• <i>Кожному добрий, собі – злий</i>	

є) Вольові імпульси

Бити – 425	Убийство – смерть – 21
Зарізати – 16	Кара – милость – 98
	Кара – потачка – 51
	Кара – осуждение – 47
	Кара – гроза – 72
	Кара – угроза – 53
	Гроза – кара – 211
-----	-----
441 (2,10%)	553 (1,91%)

Співвідношення у цій тематиці у фольклорі слов'ян приблизно однакове, але впадає в очі загально більш суворий тон російських приказок і прислів'їв (1,91%). В українському фольклорі тема биття (2,10%) звичайно пов'язується з вихованням і ставленням до такої його функції, а в російському, крім цього, чітко проявляються теми невідворотності і необхідності покарання за провини і скоєні злочини, а також погрози покарання як профілактичний захід. Однак показово, що теми покарання Номис спеціально не виділив, в той час, як Даль розглядає її в різних аспектах і не тільки в цьому розділі. Очевидно, вона не проглядається виразно в українському фольклорі, що і вплинуло на рівень дисциплінованості українців. Розуміння важливості покарання для підтримки порядку у суспільстві могло не розвинути в українців через бездержавне існування, бо будь-які репресивні дії з боку чужої влади могли розглядатися просто як несправедливі утиски. В іспанському фольклорі ця тема майже не виражена, в німецькому, хоч і виражена дещо більше (0,48%), так само, як і в українців, фігурує як міра виховання, в тому числі і жінок.

Приклади

• Коня керують уздами, а чоловіка словами	• Палка нема, а даєт ума
• Кров не водиця, розливати не годиться	• Потачки не давай
• На битій дорозі і трава не росте	• Худое дерево с корнем вон
• Не давай рукам волі	• За нечаянно б'ють отчаянно
• Б'ють – не на лихе вчать	• Бей того, хто плачет, жури того, хто слушаєт
• Орел, віл і невістка одним духом живуть: нічого доброго не чинять, коли їх не б'ють	• И муху убить, так руки умыть
	• Замахнись, да не ударь!

Загалом у класі ІВ співвідношення дещо на користь слов'ян. Емоційно вмотивована поведінка відбита в 28,99% російських прислів'їв і приказок, в українському фольклорі ця тематика займає 27,71%, в іспанців і німців відповідно 25,00% і 22,96%.

Приклади з іспанського (ліворуч) і німецького фольклору (праворуч)

• На зле придбаному добрі не розбагатіти	• Хто має пеха, той палець і в носі зламає
• Щастя біжить, а нещастя летить	• Терпіння приносить милість
• До хати свого брата не ходи кожне літо	• Запропонована служба – наполовину задурно
• Коли тобі дарують телицю, приходь з мотузом	• Лети не раніше, як пір'я виросте
• Хоробрість – срібло, обережність – золото	• Рано сідлати – пізно виїжджати
• Чемність силі не шкодить	• Щастя і жінка люблять дурнів
• Кожен знай міру	• Сміх і плач в одному міху лежать
• Щастя обирає дурнів	• Нема радощів без страждання

• <i>Хто нічого не береже, той нічого на має</i>	• <i>Совість – найкраща подушка</i>
• <i>Старий друг ста нових варт</i>	• <i>Чорт зваблює усіх, а жінка спокусить і чорта</i>
• <i>Лисиці через її шкуру нещастя</i>	• <i>Чеснота перемагає силу</i>
• <i>Пісня роботі не завада</i>	• <i>Вино з чарки, розум – чарку</i>
• <i>Вино ходить без голови</i>	• <i>Краса минає, цнота лишається</i>
• <i>Хто сіє, той і жне</i>	• <i>Хто б'є жінку, влучає в себе</i>
• <i>Допомагай, і тобі допоможуть</i>	• <i>За сміхом пізнають дурня</i>
• <i>Кінець співає перемогу</i>	• <i>Коли танцює жінка, то скаче дівка</i>
• <i>Коли гаманець без грошей, душа – без гріха</i>	• <i>Припиняй жарти на найцікавішому місці</i>
• <i>Там добре, де нікого нема</i>	• <i>Їж варене, пий чисте, говори те, що істе</i>
	• <i>Поганий горщику супутник казанок</i>

Незважаючи на те, що емоції більше визначають поведінку слов'ян, все-таки найбільш емоційними є іспанці (загалом ця складова в іспанському фольклорі дорівнює 53,82%). Дещо менш емоційні росіяни (52,12%), ще менше – німці (48,49%), а в українців у повсякденному житті емоції важать найменше (46,53%). Однак в структурі почуттєвої складової є суттєва різниця. В українців значно більш розвинена реакція на позитивні емоції, в той час як росіяни більш стримані, їх емоції більш пов'язані із суворою правдою життя.

В цей клас треба віднести також емоційною реакцією людини на власну поведінку, яко є її совість, якою вона керується при співставленні своїх вчинків з вищими цінностями, ідеалом. Розділу "Совість" Ні у Даля, ні у Номиса нема. Але згадку про совість можна знайти в інших розділах. У Даля слово совість зустрічається в розділі "Человек" 29 разів, а у Номиса в розділі "Поганому виду нема стиду", де говориться про сором, є одна приказка зі згадкою совісті. Можливо, є поодинокі згадки, десь в інших розділах подібної тематики, але я не знайшов.

Приклади

• <i>У їх драгунська совість.</i>	• <i>Как ни мудри, а совести не перемудришь.</i>
•	• <i>За совесть да за честь — хоть голову снесь.</i>
•	• <i>Про его совесть можно</i>

	сказать повесть.
•	• Душа христианская, да совесть-то цыганская.
•	• К кафтану совести не пришьешь.
•	• Добрая совесть — глаз божий. .

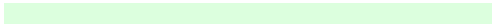
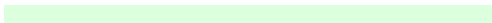
Різниця у ставленні до совісті в українців і росіян велика, ця тема розглядається окремо у Висновках.

Раціональна складова

IIA. Клас раціонально-рефлекторний

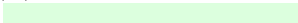
До цього класу включена тематика, в якій відбуваються раціональні поняття, позитивні судження.

а) Мало –багато

Багато – 32	Много – мало – 336
Більший – 75	
Трохи – 38	
-----	-----
145 (0,69%)	336 (1,16%)

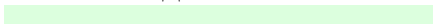
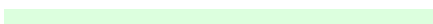
Німці (разом з тематикою "велике – мале") – 1,65%, росіяни – 1,16%, іспанці – 1,06%, українці – 0,69%. Різниці невеликі.

б) Далеко –близько

Далеко – 27	Простор – 33
	Далеко – близько – 32
-----	-----
27 (0,13%)	65 (1,16%)

Росіяни – 0,22%, німці – 0,20%, українці – 0,13%, іспанці 0,05%. Значення занадто мали, щоб робити якісь висновки.

в) Однакове – неоднакове

Неоднакове – 101	Разное – одно – 213
Однакове – 325	
Річ на двоє – 53	
-----	-----
479 (2,28%)	213 (0,73%)

Іспанці – 4,18%, німці – 4,07%, українці – 2,28%, росіяни – 0,73%. Схильність до порівняння зменшується з заходу на схід.

г) Минуле – майбутнє

Ті года – 51	Былое – будущее – 341
Давно діється – 30	
Старовинне -13	
Перевівсь – 37	
Тепер – 11	
-----	-----
142 (0,68%)	341 (1,17%)

Росіяни – 1,17%, іспанці – 1,06%, українці – 0,68%, німці – 0,24%. Можна помітити, що зацікавленість минулим і майбутнім корелюється з емоційністю.

д) Облік – рахунок – гроші

Лічба – 192	Счет – 57
Гроші – золото – срібло – 105	Деньги – золото – 96
-----	-----
296 (1,40%)	153 (0,53%)

Німці – 1,89%, іспанці – 1,86%, українці – 1,40%, росіяни- 0,53%. Оскільки у Даля розділу «Деньги-золото» нема, підрахунок вівся по інших розділах, але, можливо, не всі прислів'я і приказки цієї тематики були виявлені. Однак видно, що облік, рахунок, гроші більш властиві німцям і іспанцям, ніж українцям і росіянам.

е) Мова

Річ – мова – 328	Язык – речь – 409
	Народ – язык – 93
	Пословица – поговорка – 36
-----	-----
328 (1,56%)	538 (1,85%)

Німці – 1,89%, росіяни- 1,85%, іспанці – 1,60%, українці – 1,56%. В цілому різниця невелика, але у Номиса мало йдеться про саму мову, а даються приклади типових запрошень, прощань, глузливих оцінок слів іншого тощо. Про рідну мову практично нічого нема, тому і не диво, вона в українців не в пошані.

є) Назва – ім'я

Название – имя – кличка – 67 (0,23%)

У Номиса спеціального розділу з такою тематикою нема, в німецькій і іспанській збірках теж вона чітко не виявлена

Приклади з українського і російського фольклору для всього класу

• Велике дерево поволі росте	• Из малого выходит великое
• У великому судні, та на самому дні	• С миру по нитке – голому рубаха
• Хто старший, то не менший	• Мал золотник, да дорог
• Єдні дідьки бояться хреста, а другі – батога	• За морем телушка – полушка, до рубль перевоз
• Чумак чумака бачить здалека	• Близко видно, до ногам обидно
• Сміється верша з сака, бо й сама така	• Украл топор, а говорит, что не вор
• Одна дяка, що за рибу, що за рака	• Хрен редьки не слаще
• За старого Хмеля людей було жменя	• После дождичка в четверг
• Де ся тії часи діли, що самі ковбаси до губи летіли	• Кто старое помянет, тому глаз вон
• Три мішки гречаної вовни і усі три неповні	• Хоть редко, до метко
• Хвались жінкою не в сім день, а в сім літ	• Знать бы, где пасть, так бы соломки подостлать.
• Хіба ж є пани, яким гроші не милі?	• Полтина без алтына, без сорока семи копеек
• Лучче цнота в болоті, як не цнота в золоті	• Бог любит троицу
	• Пословица недаром молвится.

Приклади з іспанського (ліворуч) і німецького фольклору (праворуч)

• З жінками і грошима не жартуй	• Дешеве стане дорогим, коли непотрібне
• Менше говорити, більше робити	• Яка плата, така і робота
• Одне необережне слово зіпсує всю справу	• Треба багато часу, щоб зробити мало доброго, і

	<i>треба мало часу, щоб зробити багато поганого</i>
<i>• Міняє лисиця шкуру, але зберігає натуру</i>	<i>• І короткий льон має довге волокно</i>
<i>• У маленьких пляшках зберігають добре вино</i>	<i>• Хто говорить все, що хоче, скоро почує, що не хоче</i>
<i>• Гроші шукають грошей</i>	<i>• Сміх і плач в одному міху лежать</i>
<i>• Хто багато спить – мало отримує</i>	<i>• Година спання перед обідом ліпше, ніж дві після обіду</i>
<i>• Багато снігу у полі – багато хліба у стодолі</i>	<i>• Хто драбину тримав, винний так само, як і злодій</i>
<i>• Одним ударом вбити три мухи</i>	<i>• Криве дерево горить так само, як і пряме</i>
<i>• Чотири ока бачать більше, ніж два, а вісім бачать більше, ніж чотири</i>	<i>• Легкі гроші – легкий крам</i>
<i>• З двох поганих вибирають найменше</i>	<i>• Коли двоє роблять те саме, то це вже не те саме</i>
<i>• Мало грошей – мало руху</i>	<i>• Припиняй жарти на найцікавішому місці</i>
<i>• Хто дурнем народився, дурнем і помре</i>	<i>• Їж варене, пий чисте, говори те, що істе</i>

Рационально-рефлекторна складова найсильніше виражена в іспанському фольклорі (11,20% прислів'їв і приказок), далі йдуть німці – 10,82%. В українців і росіян ця частка набагато менша (6,25% і 5,56% відповідно). Невелика перевага українців над росіянами складається головно за рахунок двох розділів "Однакове – неоднакове" і "Облік – рахунок – гроші". Очевидно, українцям більш властиве почуття порівняння, кількісної оцінки, але вони далеко відстають від західних європейців.

ІІБ. Клас рационально-евалюативний

В цей клас включена тематика, яка відбиває загальні думки, міркування, ставлення до буття взагалі і до трудової діяльності зокрема.

а) Логічне мислення, наука

Причина – 108	Повод – причина – 17
Сам винен – 67	Причина – следствие – 65
Сила в чому – 82	Причина-отговорка – 78

Наука – 148	Начало-конец – 188
Забувсь – 15	Сущность – наружность -366
	Грамота – 106
	Ученье- наука -313
	Память – помин -36
-----	-----
420 (1,99%)	1169 (4,03%)

Іспанці – 7,20%, німці – 4,85%, росіяни – 4,03%, українці – 1,99%. Для західних європейців логічне мислення і важливість для людини науки більш властиве, ніж словам, але і в російському національному характері ця риса виражена сильніше, ніж в українців.

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Яке насіння, таке і коріння</i>	• <i>Где дым, там и огонь</i>
• <i>Хто не слухає тата, той послухає ката</i>	• <i>Что на зеркало пеняť, коли рожка крива</i>
• <i>Знайко біжить, а незнайко лежить</i>	• <i>У кого много причин, тот много врет</i>
• <i>Хто трудиться, той журиťся.</i>	• <i>Была бы голова, будет и булава</i>
• <i>Хвилозохв, а кобили в хомут не вміє запрягти</i>	• <i>Не за то волка бьют, что сер, а за то, что кобылу съел</i>
• <i>Знаєш ти в гарбузі смак!</i>	• <i>Мал почин, да дорог</i>
• <i>У нелюбої куми не смачні і пироги</i>	• <i>Доброе начало полдела откачало</i>
• <i>Хто багацько знає, той мало має</i>	• <i>Начало трудно, а конец мудрен</i>
• <i>Не учия розуму до старості, але до смерті</i>	• <i>По платью встречают, по уму провожают</i>
• <i>І по премудрих чорт часом їздить</i>	• <i>Не место красит человека, а человек место</i>
• <i>Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє</i>	• <i>Кто хочет много знать, тому надо мало спать</i>
• <i>Я вже більше забув, ніж ти знаєш</i>	• <i>Ученье — свет, а неученье — тьма.</i>
• <i>Ти казане кажеш, а я від людей чув</i>	• <i>Русак до читанья, хохол до спеванья</i>

При певній схильності до порівняння українці досить скептично ставляться до науки, очевидно вважають, що і без того досить розумні. Деякі приклади

демонструють просто зневажливе ставлення до науки і знань. Українському прислів'ю "Хто багачко знає, той мало має" російського аналога не знайдено. Нехіть до навчання українців засвідчив і Микола Костомаров, коли викладав у Київському університеті в 1846 р.: "Малоросійське юнацтво, уродженці лівого берега Дніпра, за винятком небагатьох обдарованих особливими видатними талантами, відрізняється якоюсь тупуватістю, лінощами і апатією до розумової праці". Очевидно, таке ставлення до науки характеризує, з одного боку, самовпевненість українців, а з другого, воно обумовлене відсутністю суворої необхідності шукати в науці засобу задоволення матеріальних потреб, бо розумовими здібностями українці не обділені.

б) Практичний розум, досвід

Розум – 66	Ум –глупость – 593
Дурень – 500	Толк – бестолочь – 889
Дурниця – 440	Оплошность – расторопность – 409
Дуріє– 17	Забота – опыт – 170
Не знається – 97	
Битий жак – 80	
Бувалий – 38	
Клопіт – 67	
Роззявляка – 82	
-----	-----
1383 (6,57%)	2061 (7,10%)

Українці і тут на останньому місці. Однак розділяти практичний розум і досвід з набутими теоретичними знаннями складно. Очевидно ці два підкласи треба розглядати разом. Тоді сумарний розподіл буде такий: іспанці – 14,94%, німці – 13,39%, росіяни – 11,23%, українці 8, 56%.

Приклади з українського і російського фольклору

• Один дурень закине у воду сокиру, а десять розумних не витягнуть	• Не покупай лишнее, придется продавать нужное
• Дурний, коли мовчить, за розумного виходить	• Умный любит учиться, а дурак учит
• Не вмiє хвоста коню зав'язати	• От добра добра не ищут
• Знаємо без попа, що в неділю свято	• Мужик умен – пить волен, мужик глуп – пропьет и тулуп
• Розкажи батькові свому лисому!	

в) Енергійність, рухливість

Бурлак – гайдамака – 22	Покой – движение – 32
Невмосне – 65	Тишина – шум – крик – 68
Спокій – 53	Сон – 74
Сон – 126	Путь – дорога – 107
Мандрівочка – 41	
Дорога – 168	
-----	-----
475 (2,26%)	281 (0,97%)

Темперамент населення у країнах з теплим кліматом жвавіший. Тут на першому місці іспанці – 2,84%, українці – другі (2,26%), менше у німців і росіян (відповідно 1,94% і 0,97%) Відчутна різниця між українцями і росіянами (2,26 > 0,97), всупереч думці Донцова про пасивність українців, свідчать що вони значно більш енергійні, ніж росіяни. Очевидно, Донцов не знав росіян в глибині Росії. Подані тут розділи "Спокій, "Сон" не суперечать загальній тематиці:

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Зі снання не купиши коня, а з лежі не справиш одежі</i>	• <i>Пыль столбом, дым коромыслом – не то от таски, не то от пляски</i>
• <i>Хапається, як попівна заміж</i>	• <i>Под лежач камень и вода не течет</i>
• <i>Дуріє, бо йому ся добре діє</i>	• <i>В дорогу идти – пятеры лапти сплести</i>
• <i>Хто часто в дорозі, був під возом і на возі</i>	• <i>Мечется, как вор на ярмарке</i>

г) Праця, господарство, ремесло

Земля – 24	Работа – праздность – 487
Праця – 138	Земледелие – 585
Лінівий – 212	Ремесло – снаряд – 88
Ледащо – 71	Ремесло – мастер – 111
Дбати – 30	Торговля – 338
Недбалиця – 24	Займы – 159
Ремесло – 103	Надзор – хозяин – 133
Різні ремесла – 200	Двор – дом – хозяйствр – 231
Купля – продаж – 234	Животное – тварь – 247
Міньба – 15	
Гроші – 132	
Борг – 61	
Господар – 64	
Догляд – 6	
Хата – 90	

Своя хата – 46	██
Прясти – 4	██
Скотина – 70	██
Птиця – 12	██
-----	-----
1536 (7,30%)	2369 (8,17%)

Результати в цьому підкласі досить несподівані Найбільшу частку фольклору, присвяченого праці мають росіяни (8,17%), за ними йдуть українці (7,30%). Виявляється для слов'ян праця має більше значення, ніж для мешканців старої Європи, бо німці мають тут 4,85%, а іспанці 2,67% фольклору. Кількісна перевага росіян дещо втрачає на вазі, коли розглядати якісний бік фольклору, бо до праці можна ставитися по-різному. Деякі подані нижче приклади російських прислів'їв, очевидно, мають подвійний сенс, але не завжди вживаються жартома. В українському фольклорі багатьом російським прикладам зневажливого ставлення до роботи аналогів (в усякому разі в такій самій кількості) не знайшлося

Приклади з українського і російського фольклору

• <i>Трудяца копійка годує довіку</i>	• <i>Дело не медведь, в лес не уйдет</i>
• <i>Хто робить, той голий не ходить</i>	• <i>Лежи на боку, да гляди на Оку</i>
• <i>Тільки сир одкладений гарний</i>	• <i>Люди пахать, а мы руками махать</i>
• <i>Вчи лінивого не молотити, а вчи голодом</i>	• <i>Люди жать, а мы под межой лежать</i>
• <i>Хто любить піч, тому ворог Січ</i>	• <i>Лень прежде нас родилась</i>
• <i>Недбалиця гірша од п'яниці</i>	• <i>Хоть бы три дня не есть, а с печи не слезть</i>
• <i>Де не положив, там не візьмеш</i>	• <i>Работа веселье любит</i>
• <i>Де оком не доглянеш, там калиткою тряхнеш</i>	• <i>От трудов праведных не наживешь палат каменных</i>
• <i>Дере коза лозу, а вовк козу, а вовка мужик, а мужика Жид, а Жида пан, а пана юриста, а юристів чортів триста</i>	• <i>Без труда не выловишь рыбку из пруда</i>
• <i>З однієї липи двічі лико не деруть</i>	• <i>Лежи моя куделя хоть целую нделю</i>
• <i>Діло без кінця, як кобила без хвоста</i>	• <i>От работы не будешь богат, а</i>

	<i>будеши горбат</i>
• <i>Щоб рибу їсти, треба у воду лізти</i>	• <i>Не работа сушит, а забота</i>
• <i>За все береться, та не все вдається</i>	• <i>Трутни горазды на плутни</i>
• <i>Хазяїна і Бог любить</i>	

д) Людина

У Номиса спеціального розділу про людину нема. Згідно з тематикою розділу Даля "Человек" до розгляду був взятий український фольклор наведених нижче розділів, зміст яких відповідає розділам Даля "Человек" і "Баба – женщина".

Тілисте, виріс- 141	Человек – 615
Сильний – 145	Баба – женщина – 84
Гарна – 104	
Замашний – 40	
Бридкий – 97	
Сором – 57	
Нема без вади – 10	
-----	-----
594 (2,82%)	699 (2,41%)

Людина як така більше цікавить іспанців (4,53% іспанського матеріалу присвячено саме їй). Значно поступаються їм у цьому сенсі українці і росіяни (2,82% і 2,41% відповідно). Німці ж властивостям людини приділяють уваги найменше (1,74%). Українці приділяють більшої ваги фізичним властивостям людини. Відповідно до назв розділів у них в пошані здорові, "тілисті" люди. Натомість німці (особливо) і іспанці розглядають людину не з точки зору її зовнішніх або фізичних даних, а більше з точки зору розумових здібностей і рис характеру. У німців досить багато приказок про жіночу балакучість, хитрість тощо.

е) Здоров'я, молодість, старість, хвороба

Молоде і старее – 196	Молодость – старость – 241
Хвороба – 144	Здоровье-хворь – 228
Здоров'я – 33	
Лікарі – 12	
Шептуха – 95	
-----	-----
480 (2,28%)	469 (1,61%)

Найбільше проблемам віку, здоров'я і хворіб турбує українців (2,28%), Недаремно ж серед видатних вчених медиків Росії і Радянського Союзу було багато українців (Богомолець, Бурденко, Заболотний, Стражесько та багато інших. В інших галузях науки ми такого не спостерігаємо. Приблизно так само ці питання турбують і німців (2,13%). Для іспанців вони важать найменше (0,53%), а росіяни десь посередині (1,61%)

Приклади для двох останніх розділів

• Молода була – дурна була, стара стала – дурна стала	• Что в рот полезло, то и полезно
• І так багато лиха всякого, так Бог ще й жінок наплодив	• И худой человек проживет сто лет
• Там така, що бублика з'їси, поки обійдеш	• Кровь с молоком
• Зуби, як ріпа	• Грудь лебедина, походка павлина
• Сором назвати, а гріх потаїти	• Без болезни и здоровьем не рад
• Діди строчуть, а баби гноють	• Волосом сед, а совести нет
• Щоки як кавуни	• Зелен виноград не сладок, а молод человек не крепок
• У сироти два роти: одним їсть, другим бреше	• Береги платье снову, а честь смолоду
• Велетню у світі недовго жити	• Рысь пестра сверху, а человек изнутри
• Василю, не бери на силу	• Волос долог, а ум короток
• Роди, бабо, дитину, а бабі сто літ	• Кривой не беда, а горе криводушный
• Як Бог pomoже, то й баба pomoже	• На то два уха, чтоб больше слушать
• Прийде сто баб, та принесе сто лих	• Здоров на еду, да хил на работу.

є) Життя – смерть

Смерть – 214

Жити – 50

-----

264 (1,25%)

Жизнь – смерть – 385

-----

385 (1,33%)

Тематика життя і смерті найбільше представлена в німецькому фольклорі (3,2%). Однаково турбуються проблемами життя і смерті росіяни і іспанці (по 1,33%), найменше – українці – (1,25), але різниця невелика.

ж) Рід, сім'я, діти

Чоловік і жінка – 251	Муж-жена – 356
Рід – 97	Дети – родня – 297
Діти – 184	Семья – родня – 260
Син – 54	Род – племя – 225
Батько – 122	Одиночество – женитьба – 262
Мати – 82	Жених – невеста – 153
Дочка – 31	Сватовство – 92
Брат – 24	Свадьба – 146
Дядько -17	
Інші -125	
-----	-----
1269 (6,03%)	1791 (6,17%)

Рід, родина відображаються у фольклорі слов'ян значно більше, ніж у німців і іспанців. У росіян цій проблемі присвячено 6,17% приказок і прислів'їв, в українців – 6,03%. В німецькому фольклорі ця частка складає 3,59%, але більша частина приказок стосується одруження, а не взаємин членів родини. При практично однаковій вазі, яку приділяють українці і росіяни родинним зв'язкам, впадає в очі, що у росіян у тематиці "Рід-плем'я" багато йдеться про наслідування дітьми характеру батьків, в той час як в українському фольклорі переважає відображення сімейних стосунків, при чому багато уваги приділяється дітям, особливо синам, а також батькові, менше жінці як матері. Центральне місце матері в українській родині, яке пов'язується багатьма дослідниками з хліборобською традицією в черговий раз не підтверджується. Відміна українців від росіян також у тому, що останні більше уваги приділяють питанню одруження (цій тематиці у росіян присвячена удвічі більша частка фольклору). Іспанців питання родини турбують мало (1,95% фольклору на цю тему)

Приклади з українського і російського фольклору

• Жінка, як лозинка, куди схочеш, туди й схилиш	• Дети крадут, отец прячет, дети воруют, мать горюет
• Жінка як торба – що покладеш, то і несеши	• То и клад, что в семье лад
• Коваль кує, а ковалиха	• Держись, как за родного

<i>до корчми йде</i>	<i>отця!</i>
• <i>Малі діти не дають спати, а великі – дихати</i>	• <i>От худого семени не жди доброго семени</i>
• <i>Гарна мазана паляниця, а не дитина</i>	• <i>Уродила мати, что и земля не принимает</i>
• <i>Дочку тримай в дому, ще й заплати кому, щоб взяв біду з дому</i>	• <i>Воля и добрую жену портит</i>
• <i>Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога</i>	• <i>Невеста родится, жених на конь садится</i>
• <i>Боягузливого сина мати не плаче</i>	• <i>Шубу бей – тепле, жену бей – милее</i>
• <i>Дівчата ростуть, як собача лобода, а хлопці – як камінь</i>	• <i>Жене спускать – добра не видать</i>
	• <i>Девка не жена, порода не одна</i>
	• <i>На что отец, коли сам молодец</i>

з) Їжа

При відображенні ставлення до їжі Номис спеціально не вділив розділу, але за тематикою Даля можуть підійти нижче подані розділи

Злидні – голод – 77
Хліб – 287
Пити- 31
-----
395 (1,87%)

Пища – 560
-----
560 (1,93%)

Загальнолюдська проблема харчування і голоду однакова для всіх народів і у фольклорі представлена приблизно однаково, хоча різниця між важливістю цієї проблеми для іспанців і росіян все-таки відчутна. Порівняймо: росіяни – 1,93%, українці – 1,87%, німці – 1,69%, іспанці – 1,24%.

і) Час, пори року

Місяць, (календар, прикмети) –
155

Времена года –
330

Неділя – 56	
Погода – рік – 250	
-----	-----
461 (2,19%)	330 (1,14%)

Найбільше час, пори року відображені у фольклорі іспанців (3,73% від загалу), за нами слідує українці (2,19%), далі – німці (1,99%) і останні росіяни (1,24%)

Приклади з іспанського (ліворуч) і німецького фольклору (праворуч)

• В торгівлі дурнів нема	• Хто погано одружується, пізно овдовіє
• Кувати холодне залізо	• Знання місця не займає
• Добра робота сама себе хвалить	• Хто хоче вчитися без книг, той черпає воду решетом
• Коли чорт застаріє, він у ченці ся запише	• Багато знають багато, усе – ніхто
• Знання – окраса людини	• Великим панам і гарним жінкам треба служити, а не вірити
• Хто боїться смерті, тому мед гіркий	• Старанність – матір щастя
• Навіть волосинка свою тінь має	• Багато професій псують майстра
• Дід, якщо одужає, сто років живе	• Людина ушляхетнює місце
• Не той майстер, хто діла боїться, а той майстер, кого діло боїться	• Дурні дома будуть, а розумні їх купують
• Від синів нещастя, а від дочок ще більше	• Добросердечна мати виховує вошивих дітей
• В добрих руках і бубон добре звучить	• Щоб подружжя було довгим, жінка має бути сліпою, а чоловік – глухим
• Голод жене вовка з лісу	• Діла – фрукти, слова – листя
• Хто дурнем народився, дурнем і помре	• Жодна сукні так не пасує жінці, як мовчанка
	• Жорно ніколи не замшиє

Загалом за значенням раціонально-евалюативної складової національного характеру росіяни, німці і українці майже не відрізняються, в іспанців ця складова помітно менша:

Росіяни – 34,87
 Німці – 34,71%
 Українці – 34,51%
 Іспанці – 31, 85%

ІІВ. Клас раціонально-реактивний

В цьому класі буде розглянута тематика тих прислів'їв та приказок, в яких відбилися діючі в свідомості народів нормативні приписи. Ця тематика охоплює державні категорії, суд, розуміння справедливості, взаємовідношення між представниками різних соціальних станів чи шаблів тощо.

Цар – 27	Царь – 88
Гетьман – 17	Суд приказный – 42
Суд – 132	Суд – лихоимство – 105
Рада – 48	Суд – правда – 79
Каяття – 20	Сознание – улика – 32
Пеня – 50	Вина – заслуга – 152
Найми – 130	Преступление – грех – 46
Пан – 388	Казна – 32
Козак – 118	Закон – 23
Мужик – 112	Начальство – приказ – послушание – 141
	Начальник – служба – 61
	Звання – сословия – 444
-----	-----
1042 (4,95%)	1245 (2,29%)

Приклади з українського і російського фольклору

• Бог батько, государ – дядько	• Где царь, тут и правда
• Хоч і сволоч, а цереві в помоч, а ти пан, та баран	• Без царя земля вдова
• Цар води не вніме	• Светит одно солнце в небе, а царь русский на земле
• Служба вольності не тратить	• До неба високо, до царя далеко
• Що рада, то не зрада	• Род службе не помеха
• Без ради і військо гине	• Не ведает царь, что делает псарь
	• Русский народ –

	<i>царелюбивый</i>
• <i>Иниа рада, гіри як зрада</i>	• <i>Послушание паче поста и молитвы</i>
• <i>Що вільно панові, то не вільно Іванові</i>	• <i>Старших и в Орде почитают</i>
• <i>От тобі хомут і дуга, я тобі не слуга</i>	• <i>В суд – ногой, в карман – рукой</i>
• <i>Наймитові хоч з коліна вилупи, а купи</i>	• <i>Кому служу, того и руку держу</i>
• <i>З багатим не судися, з дужим не борисяь</i>	• <i>Хоть лыком шит, а начальник</i>
• <i>Казав пан, та й пішов сам</i>	• <i>Повиновение начальству – повиновение Богу</i>
• <i>Панська воля – наша доля</i>	• <i>Богатому идти в суд – трын-трава; бедному – долой голова</i>
• <i>Дай коневі вівса і жєни його як пса</i>	• <i>С солдатом не спорить стать</i>
• <i>Не втікає пес від калача, а тільки від бича</i>	• <i>Барская просьба – строгий наказ</i>
• <i>На наш крам знайдеться пан</i>	• <i>Двум головам на плечах тесно</i>
• <i>Смаруй хлопа лоєм, а він все смердить гноєм</i>	• <i>Не делай своего хорошего, делай мое худое</i>
• <i>Казна жалю не зна</i>	• <i>Первый в совете, первый в ответе</i>
• <i>Хоч і надів жупан, все не цурайся свитки</i>	• <i>Не пойдешь в звонари, не попадешь и в пономари</i>
	• <i>Собака достойна корму</i>
	• <i>Повинную голову меч не сечет</i>

Виглядає дещо дивним, що представників старої Європи питання закону, права, влади турбують значно менше, ніж слов'ян. У іспанців ця складова разом з категорією людської свободи складає лише 1,06% фольклору, у німців 3,64%, в той час як у українців – 4,95%, а у росіян – 4,29%. Можливо, таке співвідношення частково викликане недостатньою репрезентативністю вибірки іспанського фольклору, але тим не менше, кидається в очі різниця того, що в іспанському і німецькому фольклорі є лише одиничні і нейтральні згадки про короля або кайзера, в той час як у російському фольклорі аж у 88 приказках згадується цар як символ всесильної влади. Щоправда, треба мати на увазі, що загальна кількість німецьких прислів'їв і приказок майже у 15, а іспанських у 20 разів менша, ніж російських. Але в будь-якому випадку, російська приказка "Русский народ царелюбивый" знаходить своє підтвердження і в кількості і в змісті прислів'їв і приказок. В російському фольклорі переважають державницькі категорії (цар, закон, служба, звання, стан тощо), а для прикладу, в українському – соціальні (пан, найми, мужик, козак). Привертає увагу також наявність розділу "Рада"

в збірці Номиса, якому у Даля нема відповідника. Вважаючи на ліпшу природну внутрішню готовність росіян до підпорядкування, можна легко зрозуміти, чому адміністративно-командна система підходить їм більше, ніж українцям, для яких демократичні інституції типи ради мають помітне значення.

Приклади з іспанського (ліворуч) і німецького фольклору (праворуч)

• Закон як лійка – широкий для мене і вузький для тебе	• Де нічого нема, там навіть король втрачає владу
• Звичай робить закон	• Сила йде поперед закону
• Поки в моєму домі, я – король	• Суддя має мати однакові вуха
• Пани б'ються, а слуги платять за розбиті тарілки	• Ліпше по-селянськи їхати, ніж по-панськи йти
• Гроші не мають пана	• Для селянина і міщанина мур не переешкода
• Закони діють там, де бажують королі	• Коли князь захоче яблуко, слуги заберуть і яблуню
• Без посади нема оплати	• Великі пани – великі помилки
• Визнана помилка прощається	• Воля пана сильніше права селянина
• Хто має бука, той має і владу	
• Пан без грошей нічого не вартий	

В підсумку раціональна складова в національному характері німців за даними фольклору займає 49,17%, українців – 45,76%, росіян – 44,73%, іспанців – 44,11%.

Ірраціональна складова

ІІА. Клас ірраціонально-рефлексивний

В цьому розділі мають розглядатися ірраціональні образи у фольклорі обох народів. Через малу кількість відповідного матеріалу в німецькій і іспанській збірках об'єктивно розділити його по трьох класах неможливо. В самому кінці буде зроблена його загальна оцінка, а поки що розглянемо слов'янський фольклор.

Дивується – 150	Чудо – диво мудреное – 93
Огонь-вода – 9	
Чує душа – 5	
-----	-----
164 (0,78%)	93 (0,32%)

Належність поданих розділів до класу ірраціональних образів досить умовна, але й самі ці образи нечіткі, однак видно, що ірраціонально-рефлексивна частка у свідомості обох народів мізерна, отож, говорити про перевагу українців у цьому класі нема підстав.

ШБ. Клас ірраціонально-евалюативний

Забобони – 272	Суевєрия – 500
Так годиться (прикмети) – 195	Вселенная – 23
Небо та інше – 193	Тайна – любопытство – 43
Потай – 87	Поиск – находка – 115
Сприт – 11	Стихии- явления – 54
Знахідка – 11	
Пропав – 84	
Віщий -6	
Ворожка – 4	
-----	-----
863 (4,10%)	735 (2,53%)

Включення в цей клас теми "пошук –знахідка", на перший погляд, не є зовсім виправдане, але автор виходив з того, що в потаємному завжди щось містичне, а тема пошуку в збірках як раз і пов'язана з таємницями. У цьому класі, як і в попередньому перевага на боці українців.

ШВ. Клас ірраціонально-реактивний

Бог – 222	Бог- вера – 283
Молитва – 63	Вера – грех – 67
Гріх – 57	Вера – исповедание – 17
Віра – 14	Изуверство – раскол – 80
Церква – 123	Изуверство- ханжество – 75
Говіти – 27	
Піст – 44	
Той світ – 21	
Святі – 17	

-----
588 (2,80%)

-----
522 (1,79%)

І в останньому класі ірраціональної складової перевага на боці українців. Українці здаються більш релігійними, ніж росіяни і ставлення останніх до релігії інакше, ніж у перших. Микола Костомаров цю різницю окреслив так: "в українців більше внутрішнього прив'язання й розуміння, в росіян більше ригористичної практики".

Приклади з українського і російського фольклору для всього класу

• Як Бог годить, то і мокрее горить	• Бог дал, бог взял
• Кого Бог любить, того і карає	• Бог отымет, Бог и подаст
• Богу молись, а сам стережись	• Господня воля – наша доля
• Бачить Бог з неба, що кому треба	• Даст Бог день, даст Бог и пищу
• Кого Бог сотворить, того не уморить	• Молись, а злых дел бережись
• В чім не маєш смаку, не маєш і гріху	• На Бога надейся, а сам не полошай
• Бог нерівно ділить, жде, щоб самі ділилися	• На человеческую глупость есть Божья премудрость
• Чоловік стріляє, а Бог кулі носить	• На этом свете помучимся, на том порадуюмся
• Біг гріхом карає	• Не конь везет, Бог несет
• Розумний молиться, а дурний плаче	• Бог дает путь, а дьявол крюк
• Хто чого не знає, тому Бог прощає	• Грех сладок, человек падок
• Коли сіно в стозі, забув о Бозі	• Ангел помогает, а бес подстрекает
• Адам з'їв кисличку, а у нас оскома на зубах	• Близко церкви, да далеко от Бога
• Як начнем постить, то нічого буде хрестить	• Русский народ не боится креста, а боится песта
• Боже помози, а сам не лежи	• Жить – Богу служить
	• Любящих и Бог любит

Приклади з іспанського (ліворуч) і німецького фольклору (праворуч)

<i>о Коли Бог не хоче, святі не допоможуть</i>	<i>• Якщо довірити таємницю німому, то він почне говорити</i>
<i>о У винограднику Господа все є.</i>	<i>• Руда борода небезпечна</i>
<i>о Дасть Бог горіхів, коли зубів не стане</i>	<i>• Намалюй чорта на стіні, то він і з'явиться</i>
<i>о Допомагай собі і тобі Бог допоможе</i>	<i>• Коли Бог дає посаду, дає і розум</i>
<i>о Бог для того, хто вірить в нього</i>	<i>• Божий млин працює повільно, але меле файно</i>
<i>о Вже в самому гріху кара</i>	<i>• Чим ближче біда, тим ближче Бог</i>
<i>о Поглянувши на образи, святим не станеш</i>	<i>• Коли хоче Бог доброго, то святий Петро поганого не хоче</i>

В цілому найменше приказок про Бога, віру, усілякі таємниці, нечисту силу у іспанців (2,22% усього матеріалу), трохи більше у німців (2,33%). Ірраціональна складова в національному характері значно більше притаманна українцям і росіянам (7,68% і 4,64% відповідно). Кількісний і якісний аналіз фольклору переконує, що для українців більший авторитет має церковна влада, а для росіян – світська. При цьому, за словами В. Яніва, ригоричність росіян проявляється у розумінні Бога як царя і логічно пов'язується з нетолерантністю до інакодумства, що в позитивному сенсі приводить до нетерпимості проти всякого прояву анархії.

Висновки

Проведене порівняння фольклору чотирьох європейських народів дає підстави говорити, що обраний метод є в достатній мірі ефективним. Статистичні дані за окремими складовими національного характеру, хоч і різняться в певнім ступеню для різних народів, але завжди залишаються в доволі вузьких межах, що може свідчити про загальнолюдські норми співвідношення в етнопсихології різних народів. Ми поставили собі за мету вивчити різницю в національному характері українців і росіян, тому не будемо робити висновків про їх відмінність від інших народів, тим більше, що об'єм взятого для аналізу іспанського і німецького фольклору на порядок нижчий від об'єму збірок Даля і Номиса.

Підраховане значення критерію χ^2 , який дорівнює 598,91, дозволяє нам стверджувати, що імовірність подібності збірок Даля і Номиса надзвичайно мала, і це дає підстави говорити, що фольклор українців і росіян різниться настільки, що він міг бути створений абсолютно різними народами. Якщо ж говорити про конкретні відмінності, то можна вважати, що відповідно до статистичних даних перших трьох класів почуття відіграють у житті росіян значно більшу роль, ніж в українців. Цей висновок суперечить оцінці Костомарова і Липинського та інших етнологів, які

вважали, що в українців емоційність переважає над волею. Липинський на доказ своєї думки наводив приклади поведінки "наших політичних провідників", які "більше співали і поетизували, кричали або плакали". Очевидно, малися на увазі наші провідники, які боролись за незалежність України в 1917-1920 роках. З цим можна погодитися, але слід взяти до уваги, що національна ідея тоді, як і пізніше, в першу чергу захоплювала саме емоційних людей, а не прагматиків. Але серед українських провідників були такі, що вміли контролювати свої емоції – Павло Скоропадський, Євген Коновалець, Степан Бандера, Роман Шухевич і багато інших. До того ж і серед провідників інших таборів також були українці, такі як Ворошилов, Махно, маршал Тимошенко, котрі не відрізнялися великою емоційністю. Наприклад, ось як описував Махна сучасник: "Махно – людина волі, імпульсу, пристрастей, які страшенно киплять в ній і які він намагається стримувати залізним зусиллям під холодною і жорсткою маскою". Можна навести і інший приклад. Серед літунів-асів Червоної Армії було дуже багато українців, такі, як забуті тепер перші двічі герої Радянського Союзу Григорій Кравченко і Степан Супрун, який загинув буквально у перші дні війни, тричі герой Радянського Союзу Іван Кожедуб (лише за 120 вильотів збив 62 німецькі літаки), двічі герой Дмитро Глинка (56 збитих літаків) і багато інших. А літунів-винищувачів мали володіти своїми емоціями, залишатися розсудливими і холонокровними в повітряних боях з німцями, серед яких були аси, які мали на своїх рахунках не десятки, а сотні збитих літаків. У росіян з літунів прославився лише Покришкін, теж тричі герой (59 збитих літаків). Отож, якщо придивитися уважно, українці можуть своїми емоціями володіти дуже добре. І слова Липинського про слабкість на Україні "войовничого духу" теж є помилковими. Дані фольклору про це не свідчать, не свідчить і наша історія. Українці більш схильні до бунтарства, ніж росіяни. Лише перелік імен ватажків селянських повстань від Наливайка і Лободи до Кармелюка і Довбуша набагато перевершує подібний ряд імен в історії Росії. Приклади Пугачова і Разіна є тими винятками, які підтверджують бунтарський дух українців, бо обидва ці провідники козацько-селянських повстань були родом зі станиці Зимовейської на Дону, яку населяли українці.

Бунтарський дух українців підтвердила революція на Майдані взимку 2013-2014 рр. Дух козацької вольниці прокинувся в українцях для багатьох несподівано, але багато в чому напруженням народного обурення сприяло різке підвищення сонячної активності, вплив якої на поведінку має пояснюється в [спеціальному розділі](#). Однак на росіян Сонце не подіяло, хоча причини для обурення в Росії і в Україні приблизно однакові. Різницю в поведінці росіян і українців відзначали багато політичних спостерігачів. Особливо нарікали на політичну пасивність співвітчизників демократичні російські політики, які заявляли, що українці дають росіянам добрий приклад волелюбності та прихильності до демократичних цінностей. Разом з тим, неповага до державних інститутів, притаманна українцям, зіграла з ними злий жарт. Взявши на озброєння приклад захоплення адміністративних будівель як метод революційної боротьби, сепаратисти південного сходу домоглися розпаду державної цілісності України. Очевидно українці все ще не виробили в собі врівноважену шкалу державних цінностей, чому неабиякою мірою сприяло їх бездержавне існування протягом багатьох століть. Явно виражені у фольклорі скептицизм і недовіра українців проявляється навіть у відношенні до власних емоцій, що підтверджується прислів'ям, поширеним серед росіян:

Хохол не повірить, доки не помацає.

На жаль, під цим кутом зору Номис не аналізував свої матеріали і не виділив спеціального розділу, який би відбивав схильність українців до скепсису та іронії, але перегортаючи збірку, можна легко пересвідчитися, наскільки сильно ці риси відбиваються в українському фольклорі. С.К. Іванов у згаданій роботі цитує Гоголя: "У нас усіх багато іронії. Вона видна в наших прислів'ях і піснях і, що найдивовижніше, часто там, де очевидно страждає душа і не налаштована на веселощі". Це Гоголь говорив формально про росіян, але ясно, що його спостереження стосувалися українців, яких він знав значно ліпше, ніж росіян.

У росіян теж є одна риса, яку безпосередньо з даних Даля виділити важко, якщо не робити статистичного аналізу. Як вже було зазначено, у них є якась ксенофобія, точніше несприйняття чужого при гострому відчутті свого. Ця риса разом з виразним патріотизмом в Радянському Союзі мала наслідком те, що росіяни не пристосовувалися до іншомовного, інокультурного середовища і не втрачали своєї національної самобутності. Якщо російська громада була маленька і не мала культурних осередків, то росіяни не асимілювалися серед інонаціональної більшості, але культурно деградували, що можна було побачити, наприклад, в Середній Азії. Там, де росіяни проживали у великій кількості, вони тим більше не втрачали своєї національної самобутності, навіть, навпаки, сприяли денаціоналізації корінного населення. Історія показала, і зокрема в Україні, що не мав рації М.Ю. Лермонтов, коли писав: "Мене невільно вразила здатність російської людини пристосовуватися до звичаїв тих народів, серед яких їй випадає жити". Це приклад того, наскільки можуть помилятися люди, навіть видатні, в оцінці власного народу.

Виявлені в результаті проведеного нами аналізу такі риси росіян як терплячість, особлива покура і смиренність підтверджуються спостереженнями іноземців:

Західний європеець намагається подолати страждання через діяльність, росіянин же навчився покійно терпіти їх. Насильство з боку далекої і суворої влади, відчайдушна боротьба з епідеміями і силами природи, а може бути, і релігія навчили його, що страждання є неминучим елементом його життя (Штрик-Штрикфельдт Вильфрид).

Про те, що росіяни за своїм характером добре пасують до адміністративної-командної системи, на якій тримався Радянський Союз, мова вже йшла. Хоча справедливості ради треба сказати, що українці пристосувалися до неї не гірше росіян, але завдяки іншій рисі, яку відбиває приказка "Моя хата з краю".

Сумарна раціональна складова в етнопсихології українців виражена дещо більше, ніж в росіян, але це тільки сумарно. В окремих елементах цієї складової є суттєва різниця. Очевидно, ця різниця спричинена непростим явищем українського індивідуалізму, про який завжди було багато мови, але його розуміння було різне. Дані статистичного аналізу дозволяють нам зрозуміти його точніше. Судячи з усього, українці не схильні обмежуватися тільки власними інтересами і з розумінням ставляться до інтересів ближнього. Однак реалізацію власних інтересів вони намагаються проводити власними силами і не розраховують на сторонню допомогу. Одночасно і самі вони не дуже охоче йдуть на допомогу іншим, коли не йдеться про спільні інтереси. Якщо ж інтереси колективу співпадають з його власними, тут українець добре розуміє силу колективу. Такий індивідуалізм зовсім непогана риса. Гірше з іншим проявом індивідуалізму, який проглядається в зайвій самовпевненості

українця. Він не тільки вірить в те, що завдяки своїй енергії може обійтися без сторонньої допомоги, але і без додаткових знань.

Скептичному ставленню українців до науки присвячений невеликий абзац в темі "Логічне мислення, наука". Однак у цьому питанні проглядається певна суперечність, бо бажання пізнавати світ українці демонструють велике, щоправда виразно більше цікавляться загальними гуманітарними проблемами. Свого часу я зацікавився, в яких галузях знань українці досягли найбільших успіхів. Як виявилось з результатів побіжного аналізу персоналій українських науковців, це сталося в медицині. Детальніше про це можна прочитати у моїй статті "[Українські позитиви для майбутнього](#)". Мої думки про ставлення українців до науки знайшли підтвердження при спостереганні за поведінкою українських і німецьких молодих науковців в експедиції "Дністер". Українці охоче брали участь в дискусіях на будь-яку тему, навіть не маючи до неї прямого відношення, часто оперуючи при цьому знаннями, почерпнутими з сумнівних джерел або даючи волю власним фантазіям. Німці ж уникали суперечок, які виходили за межі знань засвоєних в університеті. .

При уважному розгляді окремих рис раціональної складової характеру українців можна помітити одну суперечність. При достатній толерантності, як показують статистичні дані, українці більше, ніж росіяни схильні до конфліктів. Приклади такої суперечливої поведінки можна знайти і в нашій давній історії, і в новітні часи. Пояснення цієї особливості національного характеру може бути таке – українці толерантні до інших народів, охоче визнають їхнє право на культурну або релігійну окремішність, але є непоступливими і впертими у стосунках між собою. Очевидно, така суперечлива психологія сформувалася через те, що найближчі сусіди – поляки і росіяни довгий час були панівними націями на Україні, тому в силу обставин українці виробили до чужинців толерантне ставлення, в той час як між собою звикли чубитися.

Ірраціональна складова, сама по собі в етнопсихології обох народів невелика, в українців за рахунок забобонів і прикмет значно більш виражена, ніж в росіян. Тут знову ж таки можна говорити про скепсис українців до можливості пізнання складних явищ природи і людської душі, яким українці схильні були радше надавати містичного характеру, ніж шукати наукового пояснення. Можливе і інше пояснення, якщо згадати думку Липинського про ілюзіонізм, утопічну мрійливість українців. І ще раз треба підкреслити більшу релігійність українців, вищу моральність, але і це може належати лише минулому.

До ірраціональної складової можуть бути віднесені такі людські якості як почуття власної гідності і честь. У фольклорі обох народів вони чітко не виражені, відповідно і в поведінці проявляються рідко. Микола Бердяєв пояснював це тим, що в російській історії не було лицарства як мужнього початку, який виконує ці якості. В Україні лицарями прийнято вважати запорожців, але зі зникненням козацтва зникли і приклади для наслідування.

Тепер про неочікувано найбільшу різницю між українцями і росіянами у світлі національної паремії, яка проявилася у відношенні до совісті. На 29 російських було знайдено одна українська приказка зі словом "совість". Щоб перевірити, чи це, дійсно, відбиває ставлення до совісті українці була зроблена спроба знайти заперечення такому співвідношенні у словнику знаків української етнокультури (Жайворонок В. В. 2006). Під знаком сумління, як приклади" до одної приказки, зафіксованої Номисом, додано ще дві: *Хто сумління не має, той правди не знає, Хто чисте сумління має, той спокійно спить лягає*. Це мало що міняє, бо російські етнологи теж що пишуть про значення совісті у росіян.

Совість – це те, що кардинальним чином відрізняє людину від тварин. Неможливо собі уявити, що в людини совість могла розвинутися лише під впливом обставин життя і зовнішнього середовища при постійній боротьбі за виживання. Совість як здатність людини до самооцінки, очевидно, розвинулася з відчуття сорому, який стримує від певного роду поведінки, яка може вважатися негідною в очах інших. Як і совісті, так і сорому у тварин немає, не було сорому і первісної людини і факт її появи зафіксований в Біблії. Однак в Старому Завіті слово "совість" не зустрічається, що може свідчити про розвиток цієї людської якості у більш пізні часи. Першим серед апостолів відповідне грецьке слово починає використовувати св. Павло і після цього воно вже досить часто зустрічається в текстах Нового завіту. Розуміння значення совісті в житті людини, ймовірно, виникла у апостола Павла під впливом вчення філософа-стоїка Клеанфа (бл. 330 – бл. 230 до н.е.), якого він цитує в своїй промові в Афінах. Клеанф характеризував совість як здатність самозбереження людини, а його учень Хрісіпп (бл. 280 – бл. 208 до н.е.) описував совість як усвідомлення внутрішньої гармонії. Ідеї стоїків розвинули середньовічні схоластики як закон розуму, що навіюється людині Богом. Тим не менше, зростання ролі совісті як морального чинника в поведінці людини настільки непомітне, що це дало підставу Б. Расселу стверджувати, що етика в історичному плані «не досягла якогось безперечного поступу – в ній нема якихось незаперечних відкриттів» (Рассел Бертран, 1995, 163).

На відміну від атеїстів, яким був Рассел, в усіх сучасних релігіях можна помітити прогрес в оцінці значення совісті. Найбільш глибоке її розуміння відмічене в пастирській конституції Другого Ватиканського Собору "Радість і надія", який тривав з 1962 до 1965 р., в якій ми знаходимо такі слова:

У глибині своєї совісті людина відкриває закон, який не сама собі дала, але якому вона повинна коритися і голос якого, що завжди закликає її любити і творити добро, а зла уникати, закликає, коли потрібно, в її серці: ось це роби, а ось цього уникай. Адже в серці людини – написаний Богом закон, в покорі якому полягає вся її гідність і за яким вона буде судимою. Совість – найбільш потаємне ядро людини, її святая святих, де вона залишається наодинці з Богом, Чий голос звучить у глибині її душі. У совісті дивним чином відкривається той закон, який виконується в любові до Бога і до ближнього (Gaudium et Spes, 1965, 16).

Значення совісті як Божественного морального закону зазначено, але загальні слова мало доходять до суспільної свідомості. Як будь-який закон, моральний закон совісті теж повинен бути доведений і доказ полягає в усвідомленні зростаючого значення совісті для поведінки людини в процесі її духовного розвитку. Однак в середині 20-го століття в середовищі молодого покоління намітилася тенденція до редукції внутрішньої необхідності контролювати свою поведінку моральними обов'язками. Доброю ілюстрацією цього процесу є "сексуальна революція", що почалася в 1960-і роки. Вона намітилася вже з практикою безсоромних поцілунків французьких студентів на людях. Така розкутість в поведінці в міру поширення ідей екзистенціалізму-персоналізму з абсолютизацією пріоритету особистої свободи над обов'язками перед суспільством привела до корінних змін в його сексуальній сфері.

Українська дослідниця, яка, очевидно, не дуже ретельно вивчила Святе письмо, пише:

Ключовими у тексті Святого Письма постають вислови «добре сумління» і «чисте сумління». Вони є домінуючими і в українському фольклорі. З текстом Біблії корелюють такі фразеологічні одиниці української мови, як «для очищення сумління», «зі спокійним сумлінням», «добре сумління» (Єщенко Т.А. 2011, 161).

Висновок про домінування теми "сумління" в українському фольклорі нехай лишиться на совісті авторки.

Решту відмінностей читач може знайти самостійно, аналізуючи тематику класів і наведені приклади. Автор намагався залишатися об'єктивним у своїх коментарях до статистичних даних, але навряд чи йому вдалося уникнути симпатій до власного народу і бажань бачити його кращим, ніж він насправді є. Однак нема сумніву, що запропонована методика може принести більш переконливі результати при використанні безстороннього посередника – комп'ютера. Треба лише ввести в його пам'ять увесь матеріал, зібраний фольклористами за останні півтора століття. Далі за допомогою спеціальних програм можна провести його нову класифікацію і зробити підрахунки. Тоді про різницю в національному характері українців і росіян можна буде говорити більш обґрунтовано. Але завжди треба пам'ятати, що інакше не означає гірше. У культурній політиці України багато в чому було і є наслідування російського досвіду і орієнтування на російські взірці. Добре розуміння самих себе допоможе досягти українцям успіхів не тільки на культурнім полі, але і в політичному житті.

Використана література

Баранов А.Н. 1989. Аксиологические стратегии в структуре языка. Вопросы языкознания. №3.

Горсей Єремий. Путешествие в Московию.

Грушин Б.А. Массовое сознание. Москва. 1987.

Даль В. Пословицы русского народа.

Донцов Дмитро. Націоналізм. Лондон. 1966.

Єщенко Т.А. Концепт «сумління/совість» в етнокогнітивному та біблійному аспектах. «Наука. Релігія. Суспільство» № 2'2011

Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006.

Злотницький В.С. Русские и испанские пословицы и поговорки. Москва. 1962.

Иванов С.К. О возможном подходе к изучению русского национального характера. Советская. Этнография. №2. 1988.

Костомаров. Н.И. Автобиография. в кн. Литературное наследие. 1890. С-Петербург.

Крушинська Олена. Помаранчева революція: зрив шаблону. Інтернет-видання "Майдан". 2004.

Кульчицький О. Світовідчуття українців. В зб. Українська душа. Київ. 1992.

Липа Юрій. Призначення України. Львів. 1992.

Липинський Вячеслав. Листи до братів-хліборобів, писані в 1919-200 рр.

- Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Харків. 1928.
- Онацький Є. Українська емоційність. В зб. Українська душа. Київ. 1992.
- Рассел Бертран. 1995. Історія західної філософії. Київ.
- Стецюк Валентин. Передісторичні етногенетичні процеси в Східній Європі. Книга друга. Львів – Київ. 2000.
- Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка. Москва. 1964, 1967, 1961.
- Цимбалістий Б. Родина і душа народу. В зб. Українська душа. Київ. 1992.
- Шлемкевич М. Душа і пісня. В зб. Українська душа. Київ. 1992.
- Штрик-Штрикфельдт Вильфريد. Русский человек. [Доклад](#).
- Янів Володимир. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен. 1992.
-
- Fischer-Fabian S. Die ersten Deutschen. Berlin. 1993.
- Fromm Erich. Haben oder sein. Stuttgart. 1986.
- Graf A.E. 6000 deutsche und russische Sprichwörter. Halle. 1956.
- Hollister C. Warren. Roots of the Western Tradition. A Short History of the Ancient World. New York. 1991.
- Russen und Russland aus deutscher Sicht. 9-17 Jahrhundert. Herausgeben vom Mechthild Keller unter Mitarbeit mit Ursula Dettbarn und Karl-Heinz Korn. München. 1985.